

LA CRÒNICA NEGRA DE LA DESTRUCCIÓ D'ARXIUS A LA DEMARCACIÓ DE TARRAGONA

JOSEP M.T.GRAU I PUJOL

Tècnic superior d'arxius a l'Arxiu Històric de Tarragona
rpuig@tinet.fut.es

MANEL GÜELL

Encarregat de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona
maquell@altanet.org

Quan s'enceta el tema de la conservació dels arxius, hom sol enumerar aquells agents i/o factors que han demostrat la seva capacitat agressiva envers diferents suports documentals. Llavors, es comença a parlar del pitjor enemic dels arxius, el foc, per continuar en el mateix sentit, per l'aigua, la fauna papirofàgica i els agents climàtics. Tanmateix, es deixen el principal, el suprem causant de la pèrdua i destrucció de patrimoni documental, el màxim responsable i, sens dubte, l'enemic públic número ú dels arxius: l'home.

La capacitat de l'home per destruir patrimoni documental, no té parió en tota la història de la humanitat; les formes que ha assajat, en aquest sentit, han estat tan múltiples i diverses com la intensitat i la intencionalitat de llurs accions.

Les guerres han estat, certament, la causa més frapant i sentida d'aquesta pèrdua, potser la més freqüent, però no l'única. La infravaloració pels documents que mostrava la gran massa de la societat, l'escàs interès que ha generat la seva salvaguarda, la desídia, han estat factors que poden explicar, en ple s. XX, que més d'un ajuntament veiés cremar en un incendi tot l'arxiu, que es llencés tota la documentació municipal al barranc o riera del poble quan s'estrenava nou edifici consistorial, o que, amb molta més freqüència, una inhàbil i maltriada política d'expurgació, estigués més orientada a aconseguir més espai que no pas a prescindir d'aquells documents que realment eren sobers. Aquest darrer motiu, pot haver causat tantes pèrdues o més que els estralls bèl·lics als que abans ens referíem. De vegades s'optava per guardar amb més interès les col·leccions relligades del BOE o BOPT que no pas els documents manuscrits.

Els casos puntuals, rastrejats bibliogràficament, i constatats amb dades escrites, representen el testimoni més punyent d'una devallada cultural de la que ens n'hem adonat massa tard, i que pot haver precipitat a l'oblit bona part del nostre patrimoni. El

nostre objectiu en aquest treball és el de proporcionar dades sobre uns fets sabuts i convertits en tòpic, i tal volta per això, no tractats amb el suficient èmfasi que exigeix la catàstrofe. A aquest efecte, l'article es constitueix de tres blocs, en un primer donem a conèixer tots aquells casos de destrucció i pèrdua de documentació localitzats. Un segon, el dediquem exclusivament a la Guerra Civil Espanyola, conflicte que per la seva magnitud i per la relativa contemporaneïtat dels fets (encara recents a la memòria de tota una generació que es resisteix a oblidar), representa un període especialment negre i ben documentat. Finalment, contrastem les dades exposades en relacions de fons documentals. A través d'aquests tres segments, aspirem a donar una visió integral que pugui explicar perquè no ens ha arribat actualment la totalitat de la producció documental generada amb anterioritat, i quin és el percentatge aproximat del patrimoni que ens ha quedat després d'una evolució humana socialment convulsa, a voltes rebel i accidentada, que ens ha deixat el mal regust de la decepció en més d'un aspecte.

Els estralls de les guerres modernes i contemporànies (segadors, filipistes, napoleònides, revolucionaris, carlins i nacionals)

Segadors

Catalunya es va trasbalsar en una sagnant revolució i guerra civil a mitjan s. XVII, quan el govern de la Diputació del General aprofità la revolta dels Segadors per tallar relacions amb la monarquia hispànica dels Habsburg. Felip IV envià un poderós exèrcit de 30.000 homes, amb un formidable parc d'artilleria, dirigit pel marquès de Los Vélez, amb la missió de sotmetre diplomàticament o a sang i a foc el Principat. Després seguí una cruenta guerra que durà dotze anys (vint a les comarques del nord).

Van ser més d'una les poblacions que van perdre, a més de les vides dels seus habitants, el seu patrimoni artístic, monumental i també documental. A l'Ebre Xerta fou assaltada per un esquadró d'aquell exèrcit, el desembre de 1640, i va veure calcinada tota la seva documentació quan es va encendre la sagristia de l'església, on estava concentrada, de manera que avui només se'n conserva a partir d'aquella data². Els hispànics van cremar, encara que no sabem si amb els mateixos efectes, altres viles i pobles: El Perelló, Hospitalet de l'Infant, Cambrils, Vila-seca i Martorell. Introduïm aquest incís de dubte, per casos com el de Cambrils, saquejada i cremada el 1640 (durant el famós setge que es rememora cada any³), que va sofrir incendis durant les guerres carlines i va veure llençat i/o venut al drapaire, part del seu arxiu municipal, i malgrat tot, els llibres de l'escrivania comuna s'inicien el 1281 i les sèries documentals de l'arxiu de l'ajuntament la segona meitat del s. XVI, i les del parroquial, la primera del XVII⁴.

En el transcurs d'aquesta guerra, van sofrir el pas de la barbàrie militar: Constantí, Batea, Lilla, l'Espluga de Francolí, la Guàrdia dels Prats, Ollers, Pira, Sarra, el Pla de Santa Maria, Cabra i Figuerola del Camp, el Vendrell, Montblanc, etc⁵. Cap

d-aquestes poblacions esmentades compta amb documentació anterior al s. XVII. El mateix, Reus, que va canviar de mans tres cops en menys de cinc anys va perdre molts papers en aquella contesa⁶. Un dels casos més colpidors, potser per les versions dels fets que ens han arribat, és el d'el Pla de Santa Maria, on l'exèrcit hispànic, presumptament atacat assaltà la vila i assassinà gairebé tots els defensors (tancats a l'església, sense municions ni possibilitat de rendició), i en el llibre d'òbits de la parròquia, es pot llegir que *"Los altres llibres dels óbits foren cremats als 2 de setembre quant passà lo exèrcit castellà, quan cremaren lo Pla ab moltes scriptures..."*⁷. La vila camptarragonina tornaria a patir els mateixos (o pitjors) estralls durant la guerra del Francès, el març de 1809, quan *"los enunciados franceses cometieron muy atrozes delitos, en particular en los papeles de la casa del común..."*; i també més tard, durant la Guerra Civil Espanyola, en el decurs de la qual va desaparèixer la totalitat de l'arxiu parroquial *"consumit per les flames"*⁸.

Cabra del Camp també va sofrir la devastació de la campanya de 1642, de manera que en el llibre de defuncions a partir d'aquell any es pot llegir una altra anotació del rector: *"després que los castellans nos sequejaren esta esglesia en lo qual temps nos feren malbé molts baptismes, o bits y desposoris que sols ni ha uns poch..."*⁹.

Sarral no només va ser assaltada, cremades fins a 80 cases i saquejats els objectes litúrgics de l'església (i podem suposar que igualment els llibres parroquials), el 1642, sinó també el 1647¹⁰. I què podem dir de Montblanc, assaltada i incendiada tres cops, que perdé els arxius del consell montblanquí i els parroquials de la plebania *"reduhida a sendra en lo any 1642 en la Crema General..."*?¹¹, o de Miravet, presó i plaça forta assetjada en moltes ocasions, on faltaven totes les partides sacramentals entre 1640 i 1662 i *"no hay que extrañar falten dichas partidas, pues con motivo de las guerras de 1640 se perdieron los libros parroquiales..."*¹².

A través de l'enquesta realitzada a instàncies del Ministeri de Cultura entre 1978-1979, podem constatar que no són poques les localitats amb llibres sacramentals que comencen llurs sèries la segona meitat del s. XVII: Nulles (matrimonis i òbits 1645, baptismes 1664), Montagut (1663), Vandellòs (b. 1662, m. i ó. 1668), Xerta, vila assaltada el 1640 (1661-1662, i els testaments a partir de 1644), etc. Els llistats de fonts parroquials de la diòcesi de Barcelona també ens denuncia possibles alteracions a Cervelló (ó. 1657), Cubelles (b. 1646 i ó. 1655), Vallgorguina (m. i ó. 1645), Viladecavalls (b.m. i ó. 1650), etc¹³.

Amb tot, cal pensar que encara sofriren més el flagell de la guerra les comarques del nord, frontereres amb França, on els estralls que hi ocasionaren les tropes franceses mereix un treball a banda¹⁴.

Filipistes

Una nova revolució, la de 1706, entronitzava un monarca Habsburg (Carles III) en

oposició del sobirà regnant Felip V. S'inicià una guerra per a la successió a la Corona espanyola que s'allargà quasi deu anys. La Guerra de Successió es deixà notar sobretot a la fase final, entre 1711 i 1715, amb l'ocupació del país per part de l'exèrcit borbònic.

Les comarques centrals, les més irreductibles per la proximitat a la capital barcelonina, van ser les que més van patir les misèries d'aquell conflicte. Hostalric i Manresa són dos bons exemples. A Hostalric, el notari Galcerà Margarit Roura es lamentava que *“en lo any de 1706 estigué molt de temps sens habitar ni poder regir ditas notaria y escrivania per causa de las guerras”*, car les tropes borbòniques *“devastaren la dita notaria, espatllant las portas y obrint tots los calaixos, y se n'aportaren algunas cosas hi havia...”*¹⁵. Manresa, una de les grans víctimes d'aquell conflicte, va sofrir una crema brutal a mitjans d'agost de 1713, per part de les tropes borbòniques del general Armendariz, el qual calcinà bona part de les cases de la localitat. No els va servir de res aconseguir salvaguardar l'arxiu notarial, ja que va ser reduït a cendres abans d'un mes per un altre incendi, el dels voluntaris catalans del marquès de Poal la nit del 5 al 6 de setembre següent¹⁶.

A les comarques de ponent, es va enderrocar el palau episcopal de Lleida per a fer-hi un tros de muralla, fet que comportà la perdició de l'arxiu en la seva totalitat¹⁷.

A les comarques del sud, sabem que Aldover va veure incendiat el seu arxiu parroquial¹⁸. Hi ha poblacions en les quals les sèries principals dels arxius parroquials s'inicien amb posterioritat al 1719, quan l'activitat de “carrasclat” per les muntanyes de Prades, portava de cap les autoritats filipistes. A Vilaplana els òbits comencen el 1721 i els baptismes el 1722, i a la Morera de Montsant, només hi ha llibres de baptismes i matrimonis des de 1718.

Pel que fa als arxius municipals, en un cop d'ull als inventaris dels fons municipals del Baix Penedès, podem detectar com no hi ha documentació anterior a 1709 a Bonastre, a 1710 a Santa Oliva i a 1714 a Calafell¹⁹.

Napoleònides

Entre 1808 i 1813 l'emperador Napoleó Bonapart va intentar arrabassar la monarquia d'Espanya a la decadent dinastia borbònica. La guerra contra l'invasor s'extengué per tota la península, i Catalunya en fou un dels escenaris més sagnants. No s'ha fet justícia als patiments que passà la ciutat de Tarragona, sempre darrera de Saragossa i Girona, quan en realitat va resistir més temps i finalment va ser presa a l'assalt i sotmesa a dos dies de saqueig. Aquell juny de 1811, els francesos van calar foc a la secretaria del Capítol, on es guardaven els documents més importants del seu arxiu, cremats i destruïts per sempre més²⁰. Perduda la guerra, i ja en retirada, la nit del 18 al 19 d'agost de 1813 les tropes gales dinamitaren el Palau Arquebisbal, arrasant, no únicament l'edifici (un dels més grans i emblemàtics de la ciutat), sinó l'arxiu que contenia, llevat d'uns pocs documents que restaren dispersats²¹.

És presumible que la majoria dels arxius de la ciutat, públics o privats, s'exposessin a la violència folla dels francesos. El fons personal de l'insigne científic Antoni de Martí Franquès també va ser destruït, i ell ferit²².

Un altre dels arxius que més van sofrir el fuet napoleònic, fou el municipal vallenc, que el 22 de febrer de 1809 veié com les tropes franceses del general Saint Cyr hi calaven foc, destruïnt el bo i millor dels més antics privilegis de la vila. El poc que se'n pogué salvar, es deu a la valentia de Pau Baldrich²³. S'ha d'afegir a la trista llista dels arxius descalabrats per l'exèrcit francès, a l'Arxiu Diocesà de Tortosa. Terriblement saquejat durant la ocupació, els lligalls i documents que guardava van ser servits per a la fabricació de cartutxos i la resta (pergamins i multitud d'expedients) llençats al riu Ebre²⁴.

Finalitzada la guerra contra França, sabem que l'arxiu municipal de Tortosa, ja no era aquell arxiu pressumptament modèlic de feia dues centúries, sinó un caos on només amb dificultat s'hi podia trobar res, com constata un plet judicial el 1828, on excusa la tardança en trobar un document capdal pel procés *Aque por fin a pesar de su antigüedad y de las dificultades que presentaba el caos del Archivo del Ayuntamiento, ha podido hallarse...*²⁵.

Les poblacions més petites també van experimentar l'assot de l'exèrcit franc. El 27 d'agost de 1810, van cremar alguns llibres de l'arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats, concretament els sacramentals en ús (de la segona meitat del segle XVIII a 1810) i el racional²⁶.

Una de les viles més execrablement maltractades, en ser assaltada a sang i a foc el 9 de setembre de 1808, va ser l'Arboç del Penedès, que va veure destruïts en gran part no tan solament els seus arxius municipal, parroquial i notarial, sinó a més els fons notariaus que custodiava d'altres viles properes com el Vendrell o el Pont d'Armentera²⁷.

Si ens fixem en els inventaris, la guerra del Francès afectà totalment, almenys, a tres poblacions baixpenedenesques, i a una desena de parròquies de la demarcació. La Bisbal del penedès inicia el 1812 la sèrie del seu fons municipal, Masllorenç ho fa el 1816 i Banyeres el 1817²⁸. Pel que fa a les parròquies, al Camp de Tarragona, La Masó comença la seva sèrie de sacramentals el 1808 i la de confirmacions i testaments el 1814; al Milà no pasen de 1804; a la Riera de Gaià de 1808-1809, a Castellvell del Camp, de 1811; a Masllorenç i a Rodonyà, de 1805. Al Baix Penedès sobresurt Santa Maria de Bellveí, que inicia la seva sèrie de sacramentals el 1803-1804 i la de testaments el 1809; també Albinyana (confirmacions, 1804, sacramentals 1808-1809, testaments, 1814). A les terres de l'Ebre constatem talls a Tivenys (baptismes, 1808), i a Masdenverge (baptismes 1815).

A la resta del país, els atemptats contra béns i persones van ser nombrosíssims, tant se val l'any en què succeïssin. L'abril de 1819, els francesos ocupaven Vic i assaltaven l'escrivania de la ciutat, de manera que en quedà,

“en el suelo muchísimos procesos y papeles, que es imposible en esta ocasión poderse individuar [...] sin que se pueda pasar sin pisarlos [...] los estantes de mano derecha e izquierda arrancadas faltando la mitad de los procesos, papeles y protocolos, poco más o menos [...] en la tercera pieza, se alla como las dos antecedentes con papeles, protocolos y procesos en el suelo. En todas las piezas dichas se ven como tengo expresado trastornados, echados por tierra y muy maltratados toda especie de papeles, manuales antiguos, modernos, escrituras pertenecientes a varios años de la Curia y que están a cargo del escrivano...”²⁹.

El 7 de novembre de 1809 els francesos entraven a Hostalric i deixaven els manuals que custodiava el notari Francesc Oliver Pasqual “*cremats y reduïts a cendras tots los originals [...] des de 1761*”. El 16 de març de 1812 a Santa Coloma de Farners assaltaven literalment la notaria (ubicada a la casa del discret Guixeres),

“y se'n portaren y espargiren per tota la dita casa y sos aposentos, tots los manuals, procesos y demás papers de la mateixa, cremaren fulls de alguns de sos manuals, procesos y altres papers, y per jaurer sobre ells ab més comoditat, arrancaren y extraguieren las cubiertas de pergamí de alguns de dits manuals, romperen y se'n portaren alguns fulls y quadernillos de estos...”³⁰.

A tot això s'ha d'afegir la problemàtica de tenir a un altre notari colomenc (Jaume Cervera) fugint de les tropes, entrant i sortint de la vila, o amagant-se a les muntanyes.

Per causa de l'estada de tropes franceses a Santa Coloma de Farners entre juny de 1809 i març de 1810, van fugir els clergues de la vila cap a Hostalric, amagant els llibres parroquials “*dins el cóncavo de unas rocas*”, i encara que, llevat dels volums de testaments, la resta es va poder recuperar posteriorment, la humitat els va deteriorar de tal manera que alguns resulten inconsultables³¹.

Manresa, que ja havia patit una crema quasi absoluta durant la guerra de Successió, va tornar a patir llavors, la pèrdua d'algunes cases, cremades pels francesos el 1811, i per aquesta causa van desaparèixer alguns protocols notariaus que s'hi custodiaven. Se'n pot dir el mateix de les notaries de Granollers, igualment maltractada pels francesos³².

Tampoc no deixen de ser significatius els casos com Masquefa, on els llibres de baptisme de la parròquia s'inicien el 1805 i els d'òbits el 1815³³; o com el de les oficines de comptadures d'hipoteques de Figueres, d'Hostalric i de Manresa, on els registres s'inicien el 1806, el 1802 i el 1808, respectivament³⁴.

Més greu fou el cas de l'arxiu del monestir de Montserrat, totalment destruït el 1811, junt amb la seva gran biblioteca, ja que malgrat que per dues vegades va ser empaquetat i amagat fora del monestir (a la granja de l'Albereda i Can Papiol), la

Junta de Defensa de Catalunya obligà el seu retorn, i un cop ocupat militarment el cenobi pels francesos, i havent-s'hi de retirar finalment, van calar-hi foc tota la nit del 10 a l'11 d'octubre de 1811³⁵.

El segle XIX: revolucions, confiscacions i carlinades

Les crisis que van representar les desamortitzacions (1822, 1835, etc.), van obrir un període d'inestabilitat política, que es va traslladar al patrimoni del sector més perjudicat, l'eclesiàstic. L'exclaustració dels ordres regulars comportà la pèrdua, oblit, i en alguns casos, saqueig, del seu abundant patrimoni documental. Quan les autoritats hi van voler posar ordre, la negligència dels funcionaris encarregats, van fer la resta. A l'Archivo Nacional de Madrid ni van anar a parar muntanyes de manuscrits catalans (transportats a llocs de rucs) que encara avui hi romanen, tot i les sol·licituds constants que reclamen pel seu just retorn.

Les exclaustracions no només van dispersar fons documentals eclesiàstics, sinó que també van provocar un seguit de desordres socials que malmeteren el patrimoni històric i artístic monacal. El 1836 Jacint Pla, delegat per la intendència tarragonina, recollia documents procedents dels monestirs tarragonins (Santes Creus, Escaladei, Poblet), arreplegats per particulars vinculats a aquelles institucions eclesiàstiques. Dos anys més tard (1838), els va dipositar, juntament amb els d'altres convents de la ciutat de Tarragona, al pati central de la duana, amuntegats i sense cap protecció exterior, exposats no únicament a les inclemències del temps, sinó a la desconsideració de *Avisitants o saquejadors oficials*. No tota, car se'n quedà alguna. La documentació hi romangué allí molts anys, fins que el govern hi va voler posar remei, encara que fos tard, i malament³⁶.

El 29 de febrer de 1840 es disposava la custòdia i classificació dels documents dels convents desamortitzats, i s'iniciava el recorregut disgregador. Una part féu cap a Madrid, per obra i gràcia de la *Real Academia de la Historia*, que s'apropià la documentació que feia referència a algun aspecte fiscal, transportant-la a la capital de la Corona a finals de 1852 en 21 caixes de gran format que tancaven més de 20.000 documents. Més tard, l'AHNM, de recent creació (1866) l'absorbí, però no realitzà cap mena de tractament arxivístic del fons fins al segon quart del segle XX, en què es va disgregar encara més (una part a la secció de documents, una altra, la dels 15.000 pergamins, a la de *ASigilografia*, el Cartulari de Poblet, a la de *ACódices y Cartularios*, etc.)³⁷. Una altra part dels arxius exclaustrats, la conseguí Pròsper de Bofarull per a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (= ACA), juntament amb la d'altres monestirs catalans³⁸. I encara en romangué una altra a la Delegació d'Hisenda de Tarragona, de la qual s'anà recuperant la menys important fiscalment, a cop de decret benèvol³⁹. En quantitats poc significatives, també en va tenir el Museu Arqueològic de Tarragona, la Biblioteca Provincial, la Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, l'Arxiu

Històric Arxidiocesà (= AHA), l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona (= AHPT), el parroquial de Montblanc, el de Verdú, el Diocesà de Lleida, el del Monestir de Montserrat, etc. Finalment, inevitables fuites documentals ompliren les prestatgeries de col·leccionistes particulars, llibreries de vell i biblioteques de Barcelona⁴⁰.

La tasca reunificadora, d'adquisició i recuperació, a la que es dedicà Eduard Toda ha estat l'origen i la causa de l'actual arxiu [restaurat] de Poblet.

Hem de pensar que alguns dels oficials o agents estatals més zelosos no es van limitar únicament als convents, sinó que van ampliar el seu àmbit d'actuació fins i tot a les parròquies. És el cas del subaltern de vendes del districte de Gandesa, que s'aproprià *“del libro de visita de los Prelados que existía en el archivo parroquial de aquel Pueblo”*, i al qual se'l va haver d'enviar ordres *“para que devuelva inmediatamente no tan solo al ya citado archivo sino a los de los demás pueblos de la partida todos los libros de que se haya incautado y que no tengan relación con los bienes y rentas del clero”*⁴¹.

Revolucionaris liberals

Les revoltes de la dinovena centúria es caracteritzaren pel seu tarannà liberal. Els objectius dels revolucionaris eren bàsicament antisenyorials i això comportà que centressin la seva activitat destructora en tots els elements que palesessin el domini dels poderosos i el sotmetiment dels més humils.

Lilla va viure una jornada de cremes el 1822, quan els milicians calcinaren els mobles de l'abadia i els documents de l'arxiu parroquial, llibres sacramentals anteriors al 1774, manuals notariais de l'escrivania comuna, llibres de confraries, fundacions i beneficis, etc⁴².

A Valls esclatà un motí popular, dit “dels procuradors” (1834-1835), i part de la milícia de la vila, cridant a mort d'advocats i procuradors, va calar foc a alguns arxius, fins que va ser controlat per les autoritats⁴³.

A Marçà el 1835 els frares servites foren avisats a temps d'abandonar la vila, sense poder evitar que els marsans i alguns falsetencs s'enduguessin robes ornamentals i llibres. Aquests els van dipositar en una casa del costat i van anar malvenent quasi tots els volums. Paüls, en va perdre una bona part en la guerra entre carlins i liberals (1836)⁴⁴.

El 1854 a Tortosa una revolta urbana s'acarnissava en l'arxiu, apoderant-se de la documentació, destroçant-la i llençant-la als carrers *Aque pronto se vieron inundadas de papeles y legajos en desorden...*⁴⁵.

La “Gloriosa” de primers d'octubre de 1869 s'endugué a Valls la totalitat dels llibres

del registre d'hipoteques. Segons informació oral del registrador, que es troba en l'encapçalament dels llibres, l'arxiu va ser cremat per "carlistes", destruint tota la documentació de la Comptadoria, a excepció d'un volum corresponent a 1806-1809 i alguns índexs. Així mateix, també van desaparèixer llavors els protocols corresponents a les notaries de Galceran Pi i Josep Say⁴⁶. A Vallbona de les Monges, la comunitat va decidir amagar els tresors (objectes litúrgics, robes i documents) en una sitja del poble, a casa de gent de confiança, no tornant a recuperar-ho fins el 1876 en què comprobaren que la humitat havia destruït dues terceres parts dels papers⁴⁷. Víctima del Sexenni revolucionari podria haver estat igualment Sant Jaume dels Domenys, ja que la sèrie documental del seu fons municipal no s'inicia fins sinó a partir de 1867⁴⁸.

Per altra banda, hi ha indicis que ens fan sospitar que podien haver patit similar sort d'altres poblacions. Els primers volums de les sèries d'actes municipals de l'Espluga de Francolí, s'inicien el 1825, els de Blancafort, el 1829, els de Solivella, el 1833; al Baix Penedès, Sant Vicenç de Calders arrenca el 1823⁴⁹. Si fem un cop d'ull a les sèries de registres de comptadores d'hipoteques, ens adonem que a les de Vic hi ha una notable llacuna precisament els anys 1827-1841, i a les de Vilafranca del Penedès també, durant el període 1853-1858⁵⁰.

Per tot Catalunya se succeïren actes perjudicials contra documentació notarial. A la Pobla de Lillet el notari Gaietà Carbonell, veié "*saquejats mos efectes y papers...*"; el 1834 i l'any següent no va protocolitzar cap escriptura, éssent molt poques les dels que van seguir. Per causa de la inestabilitat social del seu temps Carbonell mostrà una mobilitat geogràfica poc habitual (comarques del Barcelonès, la Selva, el Maresme, el Baix Llobregat, etc.)⁵¹.

La documentació parroquial també pot haver estat objecte de les ires dels revolucionaris en alguna ocasió. Ens fixem que els llibres de baptisme d'Argentona síncien el 1826⁵².

Carlins i liberals

Tres confrontacions van mantenir al llarg del segle XIX, els partidaris de cada branca de la dinastia borbònica. Per la naturalesa del conflicte i les possibilitats i recursos dels oponents, bona part de les accions es van desenvolupar a la muntanya. En aquest sentit, la serralada de Prades i la zona sud de l'Ebre van esdevenir, a la província de Tarragona, un important escenari. Sabem que l'11 de gener de 1836 Paüls era saquejada per cristins, "*so pretesto de haberse defendido el pueblo contra los desmanes que cometía la cuadrilla del cabecilla Torné...*" i calat foc a l'arxiu municipal "*desapareciendo por consiguiente su valiosa documentación*". L'any següent és Móra d'Ebre la que pateix la crema d'un arxiu, aquest cop el parroquial⁵³.

Sense comptar amb més notícies concretes sobre destrucció i crema d'arxius, si que constatem que, per exemple, a Prades mateix, cap sèrie sacramental del fons parroquial és anterior a la dècada de la primera carlinada (òbits, 1831, baptismes,

1835, matrimonis, 1838). A Albarca, la data més reculada és el 1837; a Riudecols i a l'Esblada, el 1835; a la Mussara, el volum més antic és el de matrimonis que comença el 1833. Sabem igualment, per una anotació del rector de Rocafort de Queralt, que l'arxiu parroquial va ser "*consumido durante la guerra civil de 1833-1840*"⁵⁴.

La segona guerra carlina, altrament dita guerra dels Matiners (1846-1849), fou la més breu i menys notòria, però és possible que deixés petjada a municipis com Bellveí o el Montmell, on el fons documental s'inicia precisament el 1846⁵⁵.

Durant la tercera carlinada (1869-1876), les partides carlines cremaven, de vegades, l'arxiu municipal i judicial d'aquelles poblacions on arribaven, tot mostrant un especial interès pel registre civil⁵⁶. Tenim constatació de la destrucció, almenys, dels arxius municipals de Falset, Montblanc, el Vendrell, Ulldecona i Benissanet, i podem deduir que gairebé tot el districte de Falset va patir la mateixa sort en els seus arxius notariais, ja que contrastant inventaris hom pot adonar-se que la majoria de les sèries comencen a finals del segle XIX ⁵⁷.

Fora de la demarcació de Tarragona, bona part del de Garriguella era llançat pel balcó, amuntegats els papers i cremats a la plaça (30 de gener de 1874)⁵⁸. Els carlins també cremaren, en el curs d'aquella tercera guerra, el registre civil de Cabanelles, a l'Alt Empordà⁵⁹. A Solsona carlins i cristins van tenir batuses importants. Quan el 1837 els carlins hi entraren, els cristins es tancaren al convent de monges i es va calar foc a la casa del notari Joaquim Devesa Pla, al costat de l'esmentat edifici. Malgrat les precaucions preses i d'amagar els manuals "*en un puesto ocult de dins de dita casa*", la crema de l'immoble va ser tan absoluta que es van perdre en la seva totalitat⁶⁰.

Cal consignar, abans de continuar, que el fet de produir-se qualsevol acte de violència, per brutal que fos, no significa automàticament que s'hagués perdut o malmès tot o part del fons documental del lloc afectat. Només hem exposat aquells casos en què consta la destrucció d'arxius dins del marc d'alguna barbàrie. Per il·lustrar algun cas en què se salvessin fons documentals en circumstàncies ben difícils, tenim, a tall d'exemple, Torroja del Priorat, on vers 1835 assaltaren l'església i la cremaren, però "*se salvaren els arxius municipal i parroquial, tot i que fou un objectiu cobdiciat dels revolucionaris...*"⁶¹.

Violències diverses: robatoris, saquejos i furts

Malgrat la pràctica inexistència de conflictes bèl·lics en territori català en els anys centrals del s. XVIII, no per això van deixar de ser temps difícils. El 4 d'octubre de 1753 les actes dels canonges de Tarragona s'exclamaven pel robatori frustrat al seu arxiu⁶².

El fenòmen de les sustraccions han reviscolat a la segona meitat del segle XX, moltes vegades canviant la violència del robatori per una altre de més suau, el furt. Quants robatoris no hi ha hagut als arxius que han posat en els circuits de mercat clandestins

tantes i tantes peces documentals? Tortosa, Ripoll, la Seu d'Urgell han saltat a la premsa com a víctimes d'aquesta mena de sustraccions que delmen el patrimoni documental col·lectiu, i en alguns casos, també artístic, éssent un dels exemples més coneguts el de la desaparició del 'Beatus de Liébana'⁶³.

És un dels principals reptes dels arxivers vetllar pel patrimoni que tenen a cura. No és en debades que a la majoria de reglaments de centres documentals obliguin a deixar carpetes i bolsos al guardarroba, i que els responsables més zelosos desconfiïn àdhuc de cert tipus de teixits⁶⁴.

Confiscacions

El gener de 1824, es retornava l'arxiu a la comunitat d'agustins de Tarragona, després del període constitucional en el qual havia resultat incautat. L'any 1869 l'Estat va confiscar l'Arxiu Capitular, llevades les claus i segellats els forrellats de les portes. Malgrat que es va retornar, el delegat d'Hisenda va retenir-se 166 lligalls, 5 còdexs i 468 pergamins, actualment a l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid (= AHNM)⁶⁵.

A mitjan segle XIX en època de les desamortitzacions alguns oficials reials, amb més zel que cap, incautessin més del compte. El 1856 una ordre de la Comissió principal d'administració i venda de "béns nacionals" de la província de Tarragona instava un d'ells a retornar el llibre de visita dels prelats a l'arxiu parroquial de Gandesa i tota aquella documentació requisada a d'altres pobles "*que no tengan relación con los bienes y rentas del clero*"⁶⁶.

Ocultació

En més d'una localitat, hi manquen algun/s llibre/s d'actes municipals del s. XIX. aquest fet, o bé es pot atribuir a l'efecte de patrimonialització que alguns càrrecs polítics locals tenien dels béns i estris municipals (quants no se'ls haurien dut a la casa particular, sense mala fé, i allí van romandre!), o bé al desig d'ocultar dades i notícies a l'oposició. En un poble de muntanya de la comarca de la Selva, a finals del segle XIX o a inicis del XX, l'alcalde va fer desaparèixer el llibre de naixements del Registre Civil per tal d'evitar que el seu fill anés al servei militar.

Quan hi ha un canvi relativament radical de règim polític el temps i el foc són aliats, per una nit, dels governants sortints. Això passava ja en èpoques ben reculades, i un cop d'ull a les sèries d'actes del Consell de Tarragona ens ho pot corroborar, car al segle XVII, manca el deu per cent dels llibres (o sigui una dècada). Manca el llibre d'actes de 1612 (un any abans de la crisi política que s'encetà amb la cerimonial entrada de l'arquebisbe Joan de Montcada⁶⁷), i manquen els quatre anys, entre el setge de 1641 i el de 1644⁶⁸, en què Tarragona era la principal plaça d'armes de Felip IV a Catalunya. En el segle XVIII, manquen els llibres del període 1708-1710, de ple govern

austriacista, truncat el 1713 amb l'ocupació de la ciutat per part dels borbònics⁶⁹. Aquest fenomen (digne d'un estudi més acurat i exhaustiu), s'ha perpetuat gairebé fins els nostres dies. Es van eliminar els arxius de la Falange per ordre del govern d'Adolfo Suárez, i també se sap que la nit que el Partit Socialista accedia al govern després de guanyar les eleccions, a l'edifici del Govern Civil de Tarragona, es van estar cremant documents tota la nit.

Apropiacions indegudes

Una de les formes de desaparició de documentació més comunes és l'ús indegut i possessiu que en feien erudits i cronistes locals enduent-se material original i inèdit a la casa particular, per tal de redactar llurs monografies. Un metge, un mestre, un rector, un advocat o qualsevol lletraferit tenia les portes obertes dels arxius de la localitat, cosa que fa habitual trobar-se papers d'origen públic en fons personals (cas del d'Eufemià Fort i Cogul, per exemple). Es diu que Josep Iglésies va redactar els seus estudis sobre els fogatges de 1553 i 1497⁷⁰ a casa seva de Reus, on els mateixos ordenances de l'ACA li duien el material. La cura de l'erudit, en aquest cas, va preservar els documents, però en d'altres no ha estat així. El mateix E.Fort es lamentava de la desaparició de certs documents després que l'historiador Emili Morera l'hagués consultat⁷¹. El 1908 mancava de l'arxiu municipal de Girona un document destacable que romania en mans d'un particular; alertat l'alcalde per un dels regidors, inicià les gestions pertinents per recuperar-lo⁷². A banda, formen part de la tant àmplia com lamentable picaresca en les rivalitats entre investigadors accions impropies com ara treure de lloc documents catalogats, amagar-ne d'altres, canviar carpetes, esborrar números, arrencar etiquetes, etc., tot per tal que el/s rival/s que vingui darrera no pugui consultar-lo (de vegades en un intent de desmesurada protecció –acotament feudalista- d'un àrea d'investigació inèdita abans de publicar una tesi doctoral, d'altres degut a una conducta malaltissa de tipus degeneratiu basada en la paranoia).

Amb tot, en una altra part dels casos les apropiacions indegudes no van a càrrec dels intel·lectuals, sinó dels polítics locals que tenen a l'abast la documentació. Quants no se l'han endut a casa per treballar-hi allí millor i després no l'han tornat? Quants polítics sortints han perseverat en no deixar gaires testimonis del seu pas pel càrrec, per tal de no haver d'assumir enutjoses responsabilitats en el futur? Informes, expedients sencers, plànols, documents contables, passen a formar part de l'arxiu personal del polític, quan en realitat haurien de retornar-se a la institució a la qual aquell servia. Des del regidoria municipal del poble més petit fins a la presidència de la nació, tots estan subjectes a una llei⁷³ que els obliga a no endur-se altres documents que aquells de caràcter més personal i que no tenen incidència en el desenvolupament de la seva funció pública, que són ben pocs. *“Amb tot, és evident que, en els relleus dels càrrecs polítics, massa documents s'escapen encara del control públic, amb el que això comporta de pèrdua per al nostre patrimoni documental col·lectiu”*⁷⁴. Aquesta forma d'apropiació indeguda segueix considerant-se, avui, com una assignatura

pendent entre el col·lectiu d'arxivers.

A voltes, els polítics no actuen ni amb desídia o mala idea, sinó amb una bona voluntat mal entesa. És el cas dels regals institucionals consistents en preuada documentació antiga. L'il·lustratiu exemple de l'alcalde de Colera (Alt Empordà) Francesc Ribera Sirvent, l'octubre de 1955, conta que va obsequiar un lligall d'establiments enfitèutics de la seva població, datat el 1768, al barceloní Miquel Mateu Pla, perquè intercedís en la concessió de subvencions davant del *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*, i poder així finançar la construcció de la xarxa de clavegueram i aigües. Per fortuna, el receptor, més conscient que el seu peticionari, va cedir el document a la Biblioteca d'Igualada⁷⁵. Els pergamins més recargolats i vistosos són cobejats, en més casos dels que podria semblar, per decoració de despatxos d'advocats, notaris i altres professionals similars, i no sempre es tracta d'una còpia privada del document.

En aquest sentit resulta molt significatiu que un dels saquejos més freqüents en els arxius municipals tingués com a víctima l'enciclopèdia Espasa-Calpe, d'obligatòria adquisició a partir de 1927 en tots els consistoris⁷⁶. Sabem, per exemple, que a l'Ametlla de Mar no hi és i caldria fer una enquesta a tots els municipis per conèixer l'abast d'aquest fenomen que malauradament creiem bastant extés.

Incendis

Els incendis fortuïts dins de locals plens de material combustible com podia ser paper mal endreçat, han estat la perdició d'un bon nombre d'arxius. Abans del segle XVI l'arxiu notarial de Vic en patia un que *"fumà la sala i malmeté les cobertes dels registres"*⁷⁷.

A mitjan segle XIX Caseres perdia el seu arxiu municipal en un incendi, de manera que el 1945 no estava en disposició d'omplir l'enquesta del govern central⁷⁸.

Humitats i inundacions

Qualsevol localitat costanera amb un alt índex d'humitat a l'ambient, pot comprobar l'efecte que causa no haver protegit els dipòsits amb un bon deshumidificador, ja que en molts dels volums del segle XVI, quan s'estil·lava escriure amb tinta ferrogàlica (feta a base d'òxid de ferro altament sensible a l'oxidació), apareixeran els fulls "cremats", menjats per la tinta, gairebé pulveritzats i pràcticament impossibles de manipular. De vegades no cal que sigui una localitat de la costa, sinó d'interior però que hagin deixat els documents amuntegats sense cura d'airejar-los, com va succeir amb els volums del registre d'hipoteques de Balaguer, greument deteriorats a causa de l'humitat que transpuava per les parets i el terra.

També les poblacions a la vora d'un riu podrien explicar, segurament, molts casos de riudes. A Girona pel gener de 1528 l'Onyar sortí de mare i arribà fins a la Casa del Consell mullant bona part de la documentació⁷⁹. Una enquesta a les localitats que es banyen a l'Ebre ens donaria ocasió, segurament, a ampliar molt més aquest apartat. Només coneixem el cas de Benissanet, on els volums notariais presentaven molt mal estat de conservació “*afectats pel foc, la humitat, els insectes...*”⁸⁰.

Desídia

La manca d'un sentit de cultura coherent amb el patrimoni documental com el que avui tenim, ha propiciat els atemptats contra la cultura escrita més sentits, aquells que s'haguessin pogut evitar fàcilment, només que hi hagués hagut algú amb un mínim de sensibilitat.

Tarragona va ser dels pocs municipis que el 1922 es declarava a favor de cedir la custòdia dels seus fons arxivístics a l'Estat, per facilitar la seva ordenació. Enlloc d'assumir aquesta tasca va posar els fons documentals municipals en el perill de ser emportats fóra de Catalunya, passant a sumar-se als que avui encara hi són entre Madrid i Salamanca.

A les guerres i revoltes populars caldria sumar-hi, a més, la incúria dels responsables en la conservació i custòdia dels fons documentals. La Palma d'Ebre va perdre el seu arxiu municipal en una data indeterminada abans de la guerra civil, per un motiu no expressat⁸¹. I per una causa, tampoc expressada, però ben obvia de poca cura professional el fons de l'arxiu de Cambrils va ser extraviat o venut al drapaire de manera que fins feia poc es podien trobar els seus documents “*a mans de tractants i negociants en papers vells*”⁸².

Però un dels principals factors que ha motivat la pèrdua de més d'un arxiu local ha estat el canvi d'edifici consistorial, que s'ha revelat com l'ocasió propícia per aplicar brutals expurgacions fora de control. Quan al Catllar van canviar les antigues dependències municipals per un edifici nou, es va llençar tot l'arxiu a la riera⁸³. Igual sort va patir el de Rojals, quan va deixar de ser municipi per agregar-se a Montblanc l'any 1945. La documentació municipal va restar abandonada a les golfes del fins aquell moment edifici consistorial i quan anys després va ser adquirit per un antiquari de Tarragona que hi volia estiuajar, va aparèixer el fons documental municipal (entre el qual, un cadastre del segle XVIII), que es va vendre tot, sense que se sàpiga, avui per avui, a mans de quí va anar a parar. Prenafeta és un altre exemple, per bé que en aquest cas, sí que es coneix el propietari actual de la documentació. A Susqueda, un petit municipi de la Selva, es van vendre l'arxiu municipal íntegrament, a pes de paper, poc abans de la construcció del pantà (el fet va obligar a obrir diligències judicials).

A Hostalric, durant molts anys de la postguerra franquista els papers van servir a l'agutzil per encendre el foc de l'estufa els freds dies d'hivern. D'aquesta mateixa

manera es van perdre molts altres documents (i pergamins) en poder d'algunes cooperatives de la Conca de Barberà. En alguns arxius patrimonials rurals de masies s'han recuperat pergamins perquè havien estat reutilitzats com a pantalla de làmperes de taula o ben doblegats per tapar algun forat del galliner però permetent alhora que hi entrés la llum del sol. A Puigcerdà, els volums de les Comptadurries d'hipoteques del segle XVIII es conservava a les golfes d'una gran casa pairal, els propietaris de la qual en van anar utilitzant per combustible per l'estufa⁸⁴. Es podrien explicar molts més casos, però n'hauriem d'ometre noms i "oblidar-nos" de llocs i dates massa concretes, cosa per la qual potser resulta millor deixar-ho aquí.

Pèrdues

Les pèrdues involuntàries constitueixen un altre apartat dins d'aquest capítol. L'estat d'abandonament en què estaven els arxius propiciava la pèrdua de documentació que amb una mica de cura s'hagués preservat. Passà, per posar un parell d'exemples, a Girona i a Solsona⁸⁵. A l'inventari de protocols de l'Arxiu Notarial de Solsona de 1902 apareix un total de quasi 270 volums, més de 400 testaments closos i 65 carpetes de testaments retornats (amb documentació anteriors al s. XVI) que avui no hi són, i que havien estat consultats fins feia poques dècades⁸⁶.

Dins d'aquest apartat podríem fer-hi entrar tota la casuística dels errors que es cometien al eliminar documentació útil, vigent o d'interès històric barrejada amb d'altre aparentment obsoleta. El 1843 l'ajuntament de Girona autoritzava la venda indiscriminada de documents de l'arxiu per tal de fer-ne pasta de paper, sense adonar-se, fins molts anys més tard, que emmig del paper venut s'hi trobaven privilegis i cartes reials⁸⁷. També succeeix sovint que quan hom es desprèn d'algun moble (calaixeres), no el buida prèviament. A mans de comerciant d'antiguitats han anat a parar, d'aquesta manera, gran quantitat de documents familiars, àdhuc oficials, ja que fins hi tot el ministeri de defensa britànic va "perdre" una sèrie d'informes confidencials sobre l'IRA i la fabricació d'armes en vendre's un arxivador per una vintena de lliures⁸⁸.

Polítiques d'estalvi

Ja hem vist com a mitjans del segle XIX, alguns municipis com el de Girona venien paper que s'utilitzava per fer pasta de paper. També en la immediata postguerra, la política d'autarquia del règim franquista i la manca de matèries primeres motivà una directiva de reconversió d'un bon nombre d'arxius i biblioteques de l'administració central i jutjats, en pasta de paper, que anava molt escassa⁸⁹.

Aquesta necessitat de reaprofitament del paper estava tan extesa que àdhuc es reciclaren documents en català expedits durant la República (amb encapçalaments mal esborrats, encara visibles), per emetre comunicacions del nou règim dictatorial⁹⁰.

La dispersió documental i l'enquistament administratiu

Guerres, revolucions i altres convulsions socials, han propiciat polítiques de salvaguarda ben intencionades, no sempre dutes a la pràctica de manera eficaç, però que han deixat molt que desitjar quan ha estat l'hora de retornar els documents a puesto.

El cas més paradigmàtic és el de la documentació incautada després de la guerra civil i traslladada (i en molts casos barrejada amb d'altres fons de la península) a Madrid i a Salamanca. A l'igual que els fons eclesiàstics exclaustrats del segle XIX, els documents pertanyents a la Generalitat republicana encara són a Salamanca, situació que ha creat una agre polèmica, encara per resoldre⁹¹.

Però aquesta problemàtica no la tenim únicament Catalunya enfora, sinó malauradament, també Catalunya endins. Les particions de fons inmotivades o les estructuracions arxivístiques prèvies a la definitiva que establiria la Generalitat a partir de la dècada dels vuitanta del segle passat, no s'han aconseguit superar avui dia i s'han traduït en una negació absoluta dels Governos (estatal, autonòmic i locals) a la reordenació geogràfica i/o retorn de fons documentals. En aquest sentit, els errors a l'enviar un fons a cent kilòmetres del lloc on es va generar, o les concentracions realitzades quan no hi havia la descentralització que la Xarxa d'Arxius de la Generalitat va permetre posteriorment, han estat actuacions encara per redreçar, que deixen en poder d'alguns arxius, fons documentals que no els pertany. I només ens referim al punt de vista geogràfic.

Reus va perdre part important del seu fons notarial que va fer cap a l'AHPT, igual que, el 1945, va fer la meitat del fons notarial de Tortosa. Reus els va reclamar ja el 1939⁹². Per Tortosa constituïa un greuge històric la retenció dels protocols tant lluny de la ciutat, i un dels arxivers que ha tingut, Jesus Massip, no ha deixat escapar mai l'oportunitat de palesar aquesta situació en les guies o catàlegs que ha escrit⁹³. Les autoritats municipals ja van demanar el retorn dels seus protocols l'any 1961, sense èxit, però més recentment, i amb motiu de la nova ubicació d'aquest arxiu, han intentat resoldre el contenciós, i han reiterat la petició públicament i també oficial, davant del conseller de Cultura i davant del Parlament de Catalunya amb una proposició no de llei⁹⁴.

No és tracte d'una reclamació merament administrativa, sense conseqüències. Ben al contrari. Tortosa ha estat la tercera ciutat en importància de Catalunya, però en canvi no ha desenvolupat una tradició historiogràfica similar a altres zones com Girona, Lleida, o el Camp de Tarragona. Una de les raons, ha estat el fet de tenir dispersos els fons notariaus. De fa pocs anys, la situació historiogràfica de la ciutat s'està recuperant, gràcies a estudis basats precisament en aquests fons⁹⁵, però són estudis que s'han hagut d'escometre amb un peu a Tarragona i un altre a Tortosa, i han resultat incòmodes i costosos. De fet, únicament una ferma voluntat de militància cultural ha permès sortir-se'n als investigadors.

A causa de la concentració que l'Estat efectuà dels fons notariais de la demarcació a l'AHPT (en el nostre cas els partits de Tarragona, Reus, Montblanc i Tortosa), els investigadors de les viles de Cornudella del Montsant, Falset i Ulldemolins, s'han de desplaçar a la capital administrativa, mentre que d'altres ho hauran de fer a Lleida o a Tortosa. Tarragona mateix ha patit algunes pèrdues, poc significatives dels protocols de quatre notaries que, per causa de les confiscacions vuitcentistes van anar a parar, tres a l'arxiu de la delegació d'Hisenda i d'allí, el 1917, a l'AHNM i, una, a l'ACA⁹⁶. Dues més estan localitzades a l'Arxiu de Històric de Protocols de Barcelona (= AHPB), les de Ramon Fàbregas Seguí i Antoni-Joan Ventallols⁹⁷.

Coneixem el cas de Tarragona, però possiblement se pot extrapolar a la resta del país. Si a l'AHPT es van concentrar els fons notariais dels districtes judicials de la província de Tarragona, a partir del decret de 2 de març de 1945 sobre reorganització de la secció històrica dels arxius de protocols (BOE de 19 de març de 1945), es van crear els altres arxius històrics provincials, Lleida i Girona, ambdós el 1952⁹⁸.

Així és com es produeixen casos com el d'un arxiu com Històric Comarcal de Banyoles, on no tenen fons notariais (llevat d'un parell de fulls solts i un índex del segle XVIII) per que la majoria dels fons que els correspondria custodiar són a l'Arxiu Històric de Girona (= AHG)⁹⁹.

La Revolució i la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)

Mereix un capítol a banda la destrucció, crema, anihilació o confiscació dels arxius catalans durant el període revolucionari de la dècada dels anys 30 i la subsegüent guerra civil. El mereix per l'abast destructor que va tenir, i perquè a més d'estar fresc en la memòria de molta gent gran, també ens ha deixat una major quantitat de referències documentals amb les quals poder reconstruir la qüestió que ens ocupa.

Per tal d'efectuar una repassada el més exhaustiva possible resulta preferible subdividir el capítol en tipologia de fons arxivístics: municipal, eclesiàstic, notarial, registral, particular i d'Hisenda¹⁰⁰.

Arxius Municipals

Els primers mesos (juliol-agost) de 1936 la destrucció d'arxius fou fruit de l'acció incontrolada dels comitès antifeixistes, sindicats o partits polítics (POUM). Abans que ells, les forces sindicalistes ja havien assaltat alguns ajuntaments arreu de l'Estat espanyol i cremat més d'un arxiu, concretament el 1917, 1931 i el 1936¹⁰¹. A Catalunya, el 1932 la FAI assaltà l'ajuntament de Terrassa i els membres més radicals es feren forts a l'edifici, barricant els balcons amb la documentació municipal. Encara es conserven senyals de bala en alguns dels volums relligats dels butlletins oficials¹⁰².

Perpetuavenaixí l'herència revolucionària de l'anterior segle, amb el desig d'utilitzar el foc com un ritual primitiu, purificador i alliberador dels símbols del poder que oprimeix. Més endavant, a mesura que s'apropava el front de guerra la pèrdua documental respondrà a l'ús de l'artilleria i als bombardejos sobre nuclis urbans. La zona de l'Ebre n'és una bona mostra, destacant el cas de Móra d'Ebre. Paral·lelament, també se'n van perdre al ser traslladats a ubicacions provisionals (cas de l'ajuntament de Vilanova i la Geltrú), o cremats per les mateixes tropes republicanes (o polítics locals) per evitar que caiguessin en mans dels "nacionals" (cas de Benifallet–Baix Ebre-, o Cunit–Baix Penedès-)103.

L'actuació de la Generalitat republicana per salvaguardar els arxius municipals, de la mateixa manera que en els arxius eclesiàstics, va resultar molt limitada a causa del seu elevat nombre, havent-se de concentrar en les grans localitats on disposaven de delegats territorials. Els arxius protegits no passaven de la trentena, la qual cosa suposa solament un 4'7 % (554 ml.) del total de documentació controlada pel govern català104. Al Camp de Tarragona es van protegir els fons dels ajuntaments de Tarragona, Valls, Reus, Cambrils i la Selva del Camp; a les terres de l'Ebre, Tortosa, i al Penedès, l'Arboç.

Ja ocupat militarment el territori, el nou règim constituí el Patronat Provincial d'Arxius, Biblioteques i Museus de Tarragona, institució amb facultats per vetllar per la conservació del patrimoni artístic i documental105. Però al mateix temps, també van sorgir equips de recuperació de documents, depenents de l'exèrcit o del ministeri d'educació, amb la missió de recuperar, classificar i custodiar els documents procedents d'arxius, oficines, despatxos d'entitats i persones desafectes al "Movimiento Nacional", i aquells susceptibles d'aportar informació sobre els enemics. Assistim a la conversió d'un patrimoni documental de rentabilitat cultural, en un patrimoni polític amb una innegable funció de suport a la repressió106.

Els arxius requisats, no únicament municipals, sinó sobretot autonòmics (pertanyents a les oficines de la Generalitat republicana), van ser enviats posteriorment a l'arxiu de Salamanca, creat el 1944 amb el nom de "Delegación Nacional de Servicios Documentales", que depenia directament de la presidència del nou govern, i era el resultat de la unió de les delegacions de *Asuntos especiales* i de *Recuperación de documentos*107.

Anàlisi

En avaluar l'impacte de la revolució i guerra civil del 1936 sobre els arxius municipals de la demarcació, disposem de diverses fonts. La primera és una enquesta de 1945 que es realitzà a nivell estatal i que, a la demarcació de Tarragona, coordinà la Diputació, per tal de conèixer quins fons de caràcter antic havien superat els efectes devastadors de la guerra108. Algunes de les respostes d'aquesta enquesta cal utilitzar-les amb precaució, ja que resulten excessivament catastròfiques quan són contrastades amb d'altres fonts. En algun cas en què s'afirmava la destrucció total de

l'arxiu, es pot constatar l'existència de la major part dels fons a través dels inventaris efectuats pel Servei d'Arxius. Aquestes poques anomalies poden respondre a una voluntat d'ocultació, o bé a que el secretari municipal desconeixia l'existència de fons antics, però sabia, per altra banda, que l'arxiu va patir els efectes de la revolució i/o la guerra.

Una segona font d'informació la constitueixen els expedients del Ministeri d'Educació que es conserven a l'*Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares* [= AGA], treballats per Julio Cerdà. Segons aquesta font, la comunitat més afectada per la guerra civil, després de l'Aragó, fou Catalunya, amb quasi 150 arxius devastats (entre les dues sumaven el 60% del total espanyol). Més d'una tercera part d'aquests arxius, es van destruir a la demarcació tarragonina (55)¹⁰⁹.

En el següent quadre exposem el nombre de fons municipals afectats durant la guerra civil en tot el territori català. En el nombre de municipis manquen aquells que han resultat inidentificables per errors en l'escriptura de la grafia del topònim.

Demarcació	Destrucció total	Destrucció parcial	Total afectats	Percentatge
Tarragona	30	23	53	36 %
Barcelona	16	28	44	29'9 %
Lleida	23	27	50	34'1 %
Girona	0	0	0	0 %
TOTAL	69	78	147	100 %

Font: J.CERDÀ. *Los archivos municipales...*, p. 263-266.

En el següent quadre exposem el nombre de fons municipals afectats durant la guerra civil en el territori de la demarcació provincial de Tarragona, ordenat per districtes judicials. En ell podem observar com del total dels 53 arxius afectats (amb una mitjana de destrucció del 29'7 %), el tant per cent dels arxius destruïts totalment és del 58'1 % i el dels destruïts parcialment de 41'8 %.

Districte judicial	Nombre de municipis	Destrucció		Arxius afectats	Percentatge
		Total	Parcial		
Tarragona	13	0	0	0	-
Reus	18	4	0	4	22'2 %
Tortosa	23	7	4	11	47'8 %
Gandesa	18	7	3	10	55'5 %
Valls	20	2	0	2	10 %
Montblanc	28	1	6	7	25 %
Falset	39	6	6	13	33'3 %
El Vendrell	26	3	4	7	26'9 %
TOTAL	185	30	23	53	29'7 %

Font: J.CERDÀ. *Los archivos municipales...*, p. 263-266.

Relació nominal de les localitats de la demarcació tarragonina amb arxius municipals afectats per la guerra (en rodona els afectats totalment, i en cursiva els afectats parcialment)

Partit judicial	Municipis
Tarragona	-
Reus	Cambrils, les Irlles, Mont-roig del Camp i la Mussara
Tortosa	L'Aldea, Aldover, <i>l'Ametlla de Mar</i> , Benifallet, Camarles, la Cava, Jesús i Maria, <i>el Perelló</i> , <i>Santa Bàrbara</i> , <i>Tortosa</i> i Xerta
Gandesa	Ascó, <i>l'Hospitalet de l'Infant</i> , Batea, Caseres, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, Miravet, <i>Móra d'Ebre</i> i <i>Vilalba</i>
Valls	Picamoixons i el Pla de Santa Maria
Montblanc	<i>Barberà de la Conca</i> , <i>Forès</i> , <i>Montblanc</i> , <i>Prades</i> , Santa Coloma de Queralt, <i>Sarrai</i> i <i>Savallà del Comtat</i>
Falset	<i>Arbolí</i> , <i>Bellmunt del Priorat</i> , <i>Cornudella del Montsant</i> , Garcia, Gratallops, els Guiamets, el Lloar, Marçà, <i>Móra la Nova</i> , <i>Porrera</i> , <i>el Pradell de la Teixeta</i> , Tivissa i <i>Vilanova de Prades</i>
El Vendrell	Altafulla, <i>Cunit</i> , Masarbonés, Roda de Barà, <i>Sant Jaume dels Domenys</i> , <i>Torredembarra</i> , <i>el Vendrell</i>

Font: J.CERDÀ. *Los archivos municipales...*, p. 263-266.

Arxius afectats per la guerra, per districtes judicials, segons el fons d'*Hisenda* dipositat a l'AHT, i el de *Governació* a l'AHDT (que omet 17 municipis).

Partit judicial	Nombre de municipis	Arxius municipals afectats	Percentatge
Tarragona	13	4	30 %
Reus	18	2	11 %
Tortosa	23	8	35 %
Gandesa	18	9	50 %
Valls	20	4	20 %
Montblanc	28	1	4 %
Falset	39	9	23 %
El Vendrell	26	4	15 %
TOTAL	185	41	22 %

Font: .AHDT, *Governació*, Cpq. 95 i Cpf. 53 (1945)

.AHT, *Hisenda*, exp. 1.592 (1964)

Nom de les localitats de la demarcació tarragonina amb arxius municipals afectats per la guerra.

Demarcació judicial	Municipis
Tarragona	El Morell, els Pallaresos, Tamarit i Vila-seca
Reus	<i>Mont-roig del Camp i la Mussara</i>
Tortosa	Aldover, l'Ametlla de Mar, Amposta, Benifallet, Ginestar, Rasquera, Sant Carles de la Ràpita i Tivenys
Gandesa	Arnes, Batea, <u>Ascó</u> , Caseres, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, Miravet, Vilalba i Flix
Valls	L'Albiol, Bràfim, el Pont d'Armentera, Vallmoll i Valls
Montblanc	Sarral i Santa Perpètua de Gaià
Falset	La Figuera, <i>Garcia</i> , <i>Gratallops</i> , <u>els Guiamets</u> , el Lloar, Margalef, Marçà, <i>Móra la Nova</i> , la Palma d'Ebre, Vandellós i Vinebre
El Vendrell	Albinyana, Masllorenç i Santa Oliva

Font: .AHDT, **Governació...** (en cursiva quan la població no coincideix amb l'altre font)
.AHT, Hisenda... (en subratllat quan la població no coincideix amb l'altre font)

Com es pot apreciar, les xifres obtingudes per J.Cerdà difereixen de les que s'extreuen de la suma contrastada que donen les fonts d'arxiu (AHT i AHDT)¹¹⁰. Creiem que a J.Cerdà li mancaren dades del partit judicial de Tarragona, per la qual cosa el percentatge l'incrementaríem més encara del 30 % estimat, si bé comptabilitza més nuclis de poblament que no són municipis, sols són agregats o pedanies.

Amb tot, ens arriscarem a exposar un breu comentari de les xifres finals i dels percentatges assolits. El partit més afectat és el de Gandesa, amb la meitat d'arxius existents i segueixen el de Tortosa i Falset. Els menys afectats són Montblanc (per l'enquesta de 1945 –AHDT-) i Tarragona (per J.Cerdà). Val a dir que tot i el ball de números, quan analitzem els municipis hi ha moltes coincidències.

La verificació amb els inventaris actuals ens permet tenir una visió més clara de la realitat. Per tal d'il·lustrar-ho exposem en el següent quadre la cronologia d'inici d'algunes sèries documentals de les comarques del Tarragonès, el Baix Camp i el Baix Penedès, la conclusió és que les pèrdues no foren totals però sí que minvaren el volum de documentació. En la major part dels municipis les sèries comencen a ser contínues fins a mitjan segle XIX, éssent pocs els que disposen de llibres anteriors.

A = Nombre d'habitants (1900)	F = Data d'inici de la sèrie de Cadastres
B = Metres lineals (1988)	G = Data d'inici de la sèrie de Quintes
C = Data del document més antic	H = Data d'inici del Padró d'habitants
D = Data d'inici de la sèrie d'actes municipals	I = Data d'inici de la sèrie del Cens electoral
E = Data d'inici de la sèrie de Correspondència municipal	J = Data d'inici de la sèrie d'Estadístiques Agro-pequàries

En tramet, aquells anys dins de períodes històrics de revolta o guerra declarada, o en els dos anys abans o després. Així mateix, hem subratllat i posat en cursiva les dades de metratge per sota de la meitat d'una mitjana aproximada en la proporció entre

població i metres lineals, de manera que és un indicador de la poca documentació que s'ha conservat en aquella població¹¹¹.

TARRAGONÈS	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Altafulla	773	161	1735	1816	1820	1777	1834	1836	1945	1845
Bonastre	779	120	1562	1814	1815	1562	1850	1824	1873	1865
La Canonja	1.412	<u>51</u>	1688	1854	1890	1873	1841	1887	1888	1888
El Catllar	1.252	<u>58</u>	1605	1823	1844	1881	1843	1875	1857	1846
Constantí	2.306	<u>100</u>	1823	1844	1885	1861	1824	1861	1868	1935
Creixell de Mar	420	70	1817	1924	1817	1877	1926	1970	1977	1987
Els Garidells	239	<u>19</u>	1688	1846	1888	1803	1834	1867	1896	1915
El Morell	1.372	<u>75</u>	1696	1696	1887	1869	1914	1880	1907	1865
La Nou de Gaià	387	<u>23</u>	1848	1868	1923	1858	1851	1860	1972	1971
Els Pallaresos	378	65	1773	1836	1848	1861	1843	1862	1870	1865
Perafort	598	62	1811	1873	1877	1876	1885	1875	1881	1849
La Pobla de Mafumet	447	<u>32</u>	1827	1865	1904	1863	1830	1827	1881	1885
La Pobla de Montornès	949	86	1829	1921	1930	1829	1911	1924	1895	1934
Renau	166	55	1748	1848	1847	1844	1878	1924	1931	1952
La Riera de Gaià	1.163	<u>27</u>	1780	1816	1872	1780	1856	1857	1902	1926
Roda de Barà	774	140	1787	1850	1942	1860	1860	1940	1955	1792
Salomó	814	<u>33</u>	1842	1847	1890	1848	1867	1868	1900	1933
La Secuita	980	<u>40</u>	1668	1623	1733	1716	1744	1857	1891	1865
Tarragona	23.423	4.577 ¹¹²	1222	1358	1321	1737	-	-	-	-
Torredembarra	1973	180	1632	1852	1862	1757	1849	1825	1910	1944
Vespella de Gaià	261	<u>14</u>	1844	1852	1866	1869	1870	1897	1872	1879
Vilallonga del Camp	1.236	<u>52</u>	1816	1910	1888	1816	1886	1880	1870	1883
Vila-seca	3.101	973	1370	1674	1812	1812	1789	1842	1854	1834
TOTAL	45.575	7.013								

Font: elaboració pròpia i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1995).

BAIX CAMP	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
L'Albiol	277	35	1854	1906	1905	1863	1925	1924	1902	1943
L'Aleixar	971	<u>30</u>	1574	1644	1749	1729	1861	1834	1975	1861
Alforja	1.909	<u>75</u>	1753	1753	1839	1756	1845	1855	1950	1923
L'Almòster	455	45	1350	1572	1945	1716	1750	1914	1883	1917
Arbolí	-	25	1756	1864	1829	1770	1811	1859	1911	1944
L'Argentera	242	40	1738	1845	1844	1851	1841	1849	1892	1913
Les Borges del Camp	1.175	<u>30</u>	1829	1894	1877	1862	1915	1924	1922	1862
El Botarell	433	60	1857	1857	1905	1881	1886	1920	1926	1933
Cambrils	2.653	500	1544	1705	1628	1737	1830	1827	1870	1919
Capafonts	442	<u>25</u>	1851	1916	1909	1851	1916	1945	1945	1949
Castellvell del Camp	712	60	1548	1600	1808	1857	1924	1886	1946	-
Colldejou	403	35	1882	1977	1882	1932	1923	1930	1945	1948
Duesaigües	428	45	1720	1849	1858	1846	1845	1867	1853	1851
La Febró	316	20	1851	1859	1942	1851	1855	1857	1860	1865
Maspuiols	629	75	1171	1688	1818	1676	1842	1883	1924	1948
Montbrió del Camp	1.493	<u>20</u>	1614	1614	1884	1862	1840	1955	-	-
Mont-roig del Camp	2.669	400	1637	1939	1939	1942	1948	1939	1951	1962
La Mussara	291	<u>3</u>	1837	1852	1840	1940	1933	1841	1850	1942

Prades	911	60	1845	1860	1840	1851	1851	1854	1868	1928
Pratdip	956	80	1405	1601	1787	1851	1810	1819	1947	1792
Reus	26.681	3.000	1069	1444	1399	1367	1740	1793	1889	1447
Riudecanyes	965	<u>50</u>	-	-	-	-	-	-	-	-
Riudecols	972	<u>45</u>	1593	1766	1832	1850	1862	1845	1987	1972
Riudoms	3.560	<u>169</u>	-	-	-	-	-	-	-	-
La Selva del Camp	2.941	<u>65</u>	-	-	-	-	-	-	-	-
Vandellós	2.722	<u>155</u>	1845	1902	1871	1845	1902	1913	1902	1926
Vilaplana	837	<u>45</u>	1663	1663	-	1851	1842	1822	1850	1863
Vinyols i els Arcs	631	<u>35</u>	1300	1522	1800	1700	1700	1819	1866	1865
Vilanova d'Escornalbou	774	<u>40</u>	1564	1862	1873	-	1754	1924	1965	1934
Les Voltes i les Irlles	98	<u>1</u>	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL	57.546	5.217								

Font: Elaboració pròpia i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1995)

En el cas del Baix Camp, la mitjana es situa en el multiplicador 11.

BAIX PENEDEÈS	Acords	Padró	Cadastre	Corresp.
Albinyana	-	1847	-	1748
L'Arboç	-	-	-	-
Banyeres del Penedès	1852	1857	-	-
Bellveí del Penedès	-	-	-	-
La Bisbal del Penedès	1886	-	-	-
Calafell	-	-	-	-
Cunit	1850	1852	1739	-
Llorenç del Penedès	1856	-	-	1912
El Montmell	1851	1871	-	1843
Sant Jaume dels Domenys	1867	1924	-	1940
Sant Vicenç de Calders	1849	1877	-	1823
Santa Oliva	1862	1857	-	1823
El Vendrell	1782	1857	1808	1810

Font: Arxiu Comarcal del Vendrell (= ACVE).

A la comarca dels Baix Penedès es confirmen els danys Cunit i Sant Jaume dels Domenys. El de l'Arboç el 1938 fou traslladat a Barcelona d'on no tornaria (avui a l'ACA). J.Cerdà fa constar a la llista la capital, el Vendrell.

Si fem un cop d'ull als fons municipals dipositats en arxius comarcals podrem observar que la majoria tenen la data extrema de començament dins o molt a prop d'un període de conflicte.

A = Nombre d'habitants (1900)
B = Metres lineals (1988)
© = Data del document més antic

D = Data d'inici dels fons judicials

VALLS (ALT CAMP)	A	B	C	D
Aiguamúrcia	1.902	29	1845	-
El Rourell	489	27'5	1845	1865
Valls	12.625	175'6		1844
Figuerola del Camp	758	20'7		1848
La Masó	351	25'9		1849

* Els 175'6 ml. de Valls es refereix al fons històric dipositat a l'ACV. A banda també estan els més de mil que hi ha a l'Arxiu Municipal vallenc

MONTBLANC (CONCA)	A	B	C	D
Lilla-Prenafeta		0'26	1834	-
Llorac	341	20	1844	1860
Les Piles	476	19	1865	1861
Rojals		1	1850	1876
Senan	279	21	1641	1866
Vilaverd	949	27	1650	1854

EL VENDRELL (B.P.)	A	B	C	D
Sant Vicenç de Calders		18	1823	
El Vendrell	4.782	449'7	1772	1934
Montmell	1.018	30	1855	1846

Font: Elaboració pròpia i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1995)

Anàlisi per partits judicials

Si analitzem la intensitat de la destrucció d'arxius, per partits judicials, el de Gandesa va ser el que va prendre la pitjor part, amb la meitat de les poblacions afectades. Les enquestes de 1945 (AHDT) i de 1964 (AHT) esmenten Arnes, Batea, Caseres, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa i Miravet. La declaració del secretari de la Fatarella és prou eloqüent i representativa: *"Antes de la revolución existian documentos de esa clase [antics], pero todos fueron destruidos por los rojos, los cuales entregaron a las llamas todo lo que existia en los archivos de esta localidad"*¹¹³.

El partit judicial de Falset ocupa el tercer lloc en el rànquing de J.Cerdà. Els llistats nominals tampoc coincideixen massa, en els pobles que actualment són adscrits al Baix Camp i la Conca de Barberà n'hem comprovat les pèrdues reals. Així a Vilanova de Prades hi manca el llibre d'acords de 1936-1939, d'igual forma que a la resta de localitats de la demarcació hi ha un bon gruix de llibres i lligalls que manquen a meitat de la centúria vuitcentista.

Segons una referència de l'AGA d'Alcalà d'Henares aportada per J.Cerdà, entre el 4 i el 5 de setembre del 1936 foren destruïts els fons municipals dels Guiamets i Gandesa¹¹⁴. És a dir, un mes després de la publicació del decret del 4 d'agost de la

Generalitat de Catalunya. Hem de ser prudents alhora d'afirmar que la guerra civil ho destruï tot, certament que es cremaren llibres, també impresos i butlletins oficials de la província, gazeta de Madrid o llibres legislatius, però segons l'ubicació de la paperassa (golfes o despatxos) la sort que va tenir la documentació va ser diversa, i seria molt difícil de destriar. L'únic recurs seria el de localitzar inventaris realitzats per secretaris anteriors al 1936.

Dins del mateix partit de Falset, Coldejou presenta una situació molt pobre en relació a les dades d'inici de les sèries, intuïm que no foren precisament els fets bèl·lics o revolucionaris els causants.

El coneixement de devastacions anteriors és bàsic per entendre els talls i les llacunes existents en molts indrets, però és evident que cal continuar investigant més, a través d'informació oral i amb la mateixa documentació conservada, els rastres s'han de seguir com faria un detectiu.

El partit de Valls és el que presenta un dels índexs de pèrdues més baixos, cal recordar que la seva capital salvà la totalitat d'arxius i fou una de les poques ciutats que retingué els papers al mateix territori durant la guerra, sense danys, i ara a excepció dels fons parroquials que són a Tarragona (AHA) compta *in situ* amb els fons municipals i notariais, a més d'algun de patrimonial. Això no obstant, la guerra els ho va posar difícil. L'informe de l'enquesta de 1945 dóna detalls esperpèntics

“todo él quedó maltrecho [...] está guardado en espera de reconstruir el Archivo en la Casa Consistorial que se está reconstruyendo, pues fue demolida por los rojos [...] Esto y el saqueo del Archivo determinaron su completa desaparición como tal, hasta que pudieron ser recuperados dentro del año 1940 [...] pero se recuperaron en unidades deshechas, en secciones desordenadas, en legajos incompletos, amontonados sin orden ni concierto, papeles y volúmenes imposibles de reconocer y de ordenar otra vez”¹¹⁵.

En el partit de Montblanc també hi constatem divergències. Segons les dades de 1945 l'únic arxiu afectat fou Sarral. J.Cerdà hi afegeix Barberà, Savallà del Comtat, Forès, Montblanc, Prades i Santa Coloma de Queralt. Gràcies a la descripció realitzada per l'Arxiu Comarcal de Montblanc (= ACM) podem ratificar la pèrdua parcial de documentació a: Barberà (actes del 1936-1939), Forès (actes de 1938), Llorac (actes de 1935-1936), Montblanc, Rocafort de Queralt, Senan i Vilaverd (els manquen a tots quatre les actes de 1936-1939).

Per contra a Sarral no tot es va llençar a les flames, es salvaren alguns lligalls de mitjans del segle XIX. Al mateix districte, però avui adscrits a una altra comarca, s'ha de destacar la migrada conservació dels fons de Capafonts i la Febró (una vintena de metres escassos cadascú, amb sèries molt contemporànies –a partir del 1939, 1942-1945- i una reduïda presència de volums de la segona meitat del segle XIX).

A la Conca de Barberà hem de parlar de l'existència d'un delegat especial per a la incautació dels edificis i els seus continguts artístics –arqueològics, especialment el

cenobi de Poblet-, l'erudit Eduard Toda Güell, nomenat el 27 de juliol de 1937. Per a l'àmbit de Montblanc es va nomenar delegat de la comissaria a l'artista Ismael Balanyà.

Després del partit de Gandesa segueix el de Tortosa, on les dues estadístiques que utilitzem (1945 i 1964) són molt coincidents. Els casos de Rasquera, on *“los elementos marxistas penetraron en el archivo de la Secretaria del Ayuntamiento y destruyeron y se llevaron un gran número de documentos”*, o de Sant Carles de la Ràpita, on els documents *“fueron quemados por los rojos, momentos antes de ser liberada la población”*¹¹⁶, són prou indicatius de la devastació que allí van sofrir els arxius municipals. Segueix el de Falset, on J.Cerdá en documenta 13 afectacions i nosaltres 9, tot i una mitja dotzena de coincidències, ambúes relacions mereixerien el treball de camp necessari per comprovar la realitat de les declaracions oficials.

En el districte de Reus, disposem dels inventaris elaborats per l'Arxiu Comarcal de Reus (= ACR). Efectivament el fons de la Mussara (actualment un lloc deshabitat integrat al municipi de Vilaplana) és reduït en volum i cronologia. Tan sols tres metres lineals, i amb la majoria de les sèries començant a partir del 1940, o poc abans. Manquen els llibres d'actes del 1935-1938, però hi ha algun lligall–principiat a mitjans del segle XIX-, la qual cosa ens indica que la destrucció no va ser completa, com és habitual en altres casos.

L'arxiu municipal de Mont-roig del Camp desgraciadament sí que presenta un panorama dessolador, tret d'un document del 1637 no hi ha res anterior al 1939, ni acords, ni correspondència, ni cadastre, ni quintes, res de res. L'únic arxiu salvat fou el notarial per trobar-se a Reus, el parroquial també fou reduït a cendres. Una altra discrepància amb J.Cerdá és amb Cambrils, on abunda la documentació antiga i a més servada fins els nostres dies.

En el partit judicial de Tarragona un dels arxius més afectat fou el del Morell, precisament un dels pocs que avui dia disposa d'instal·lacions i un arxiver contractat. Fent un repàs a l'inventari de les sèries conservades detectem els buits causats per les flames dels anys trenta del segle XX. Un altre factor a considerar és el de la destrucció paral·lela, en bastants casos, dels fons municipals i parroquials, i també dels notarians i registrals en una minoria més discreta.

Arxius eclesiàstics

La salvatge persecució contra l'Església catòlica al Principat durant la revolució i la guerra civil comportà com és sabut l'assassinat indiscriminat de preveres i la crema d'un riquíssim patrimoni tant artístic com documental. Els arxius parroquials foren els més perjudicats, no en canvi els diocesans i capitulars, els quals situats en les ciutats van poder ser salvaguardats per les mesures de protecció preses pel govern de la Generalitat republicana. També hi va contribuir l'actuació voluntària i decidida de persones que arriscaren la vida per mantenir la història del seu país en uns moments

molt difícils. Amb tot, va resultar impossible deturar la barbàrie en algunes ocasions; ben segur que a través de la història oral es podrien reconstruir les rutes del foc en més d'una localitat¹¹⁷.

El 1938 el total de metres lineals de documentació eclesiàstica sota control de la Generalitat no passava del miler. Les principals actuacions a la nostra zona d'estudi, s'efectuaren a les seus episcopals de Tarragona i de Tortosa. A la primera, el Palau Arquebisbal es convertí en dipòsit d'arxius, tant el capitular com l'arxidiocesà no es van traslladar de lloc tot i que es preparaven les etiquetes per a la seva evacuació. És de justícia recordar la tasca empresa pels professors de l'Escola d'Art Ignasi Mallol i Joan Rebull i el Dr. Pere Batlle Huguet, entre d'altres¹¹⁸. Cal destacar igualment l'enèrgica acció del comissari Mestres que aconseguí salvar l'arxiu del cardenal Vidal i Barraquer quan les turbes envairen el Palau Arquebisbal i el comitè antifeixista ho regirà tot¹¹⁹.

En els arxius conventuals les desamortitzacions del segle XIX ja els havien buidat del seu contingut, però la secció d'arxivers de la Generalitat protegí els de Santes Creus i d'altres de Tarragona (les Beates) i Tortosa (Sant Joan i col·legi de Sant Lluís). L'arxiu de Vallbona de les Monges va salvar-se gràcies als esforços de la comunitat i el suport d'algunes famílies de la comarca. Més tard, Agustí Duran i Sanpere, comissari de la Generalitat, va salvaguardar-lo definitivament, depositant-lo a Poblet (1937) fins al final de la guerra en què els va ser retornat¹²⁰.

L'actuació protectora en els arxius parroquials del Camp de Tarragona fou també reduïda, limitant-se igualment a les grans localitats. Es van protegir els fons parroquials de Tarragona (la Catedral), Reus (Prioral de Sant Pere), la Selva del Camp (Sant Andreu i les Missioneres del Cor de Maria -traslladats a Poblet-), plebania de Montblanc (traslladada a Viladrau), Alcover, Alforja, Cambrils, Mont-roig, Valls, Vila-rodona (al Camp de Tarragona), Sant Magí de la Brufaganya, Santa Coloma de Queralt, Vilaverd (a la Conca de Barberà), Vilanova d'Escornalbou, Vilella (al Priorat), etc¹²¹. Tots van retornar, acabada la guerra, al lloc d'origen, per bé que amb una inevitable manca de documents, que es possible que algun dia apareguin en algun dels grans arxius de Barcelona (ACA o Arxiu Diocesà) quan finalitzin les tasques d'inventariació dels seus voluminosos fons.

L'arxiu de Sant Pere es pretenia integrar-lo al del jutjat municipal. A Reus la Figura clau va ser la del director del museu local Salvador Vilaseca i Anguera. Després de 1939 es retornaven els sacramentals al prior, però restà al Museu nombrosa documentació no sempre relligada, com són llibretes de compliment pasqual, testaments, capítols matrimonials, llibres de confraries, etc., que s'aplegaren juntament amb el fons municipal en la secció anomenada "Prim-Rull".

A la Selva del Camp, fou el doctor Joaquim Guitert i Fontserè el protagonista principal del salvament, degudament facultat pel comissari Eduard Toda *"a recollir els documents, llibres i efectes existents a la Selva del Camp, que la Generalitat de*

Catalunya ha ordenat de portar al monestir de Poblet?. S'ocupà que l'arxiu parroquial es salvés íntegrament i el diposità a l'ajuntament, malauradament no pogué fer res pels 3.000 volums impresos de la biblioteca del convent de Sant Agustí, totalment destruïda. Posteriorment els arxius selvatans van ser traslladats a Poblet, entre el 3 i el 4 de novembre de 1937, i després a Pedralbes, vers el 7 de gener de 1939. Del total de 68 paquets numerats, quinze dels primers pertanyien al fons de la parròquia selvatana de Sant Andreu¹²².

No fem esment de la sort que van correr les biblioteques religioses durant aquests difícils anys, comentari que mereixeria un ampli treball que deixem per als bibliotecònoms interessats.

Els arxius parroquials d'altres poblacions més petites van passar vicissituds de tota mena i color¹²³. L'arxiu parroquial (i part del municipal, també) de Vallfogona de Riucorb, bisbat de Vic, però demarcació civil de Tarragona, va ser traslladat a Reus, primerament sota custòdia municipal i després sota la de la Generalitat, de manera que encara avui es troba a l'ACR. El de la Guàrdia dels Prats va ser traslladat al Palau Arquebisbal de Tarragona, i al final de la guerra els lligalls que el composaven van ser duts per error a l'AHPT (actual Arxiu Històric de Tarragona = AHT). Amb el de Vespella de Gaià succeí quelcom igual; uns pocs volums de l'arxiu parroquial van ser salvats i lliurats a l'ajuntament, on van romandre fins fa pocs anys que van dipositar el fons municipal (i aquest poc de parroquial) a l'AHT. Amb tot, un dels millors exemples de dispersió per causa de les mesures de protecció durant la guerra civil és el de Santa Coloma de Queralt, a la Baixa Segarra, que va aconseguir salvaguardar tot el seu ric fons notarial (des del segle XIII), el de la rectoria i el senyorial, per bé que actualment romanen a l'AHT i a l'ACM el primer, i a l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya (= AHBC) i l'ACA, el segon¹²⁴.

Aquest mateix arxiu de Barcelona custòdia fons locals diversos que s'hi van dipositar després de la guerra civil, gràcies a la tasca del *Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental* (Agramunt, l'Arboç, Bagà, Borredà, Castelltallat, Cernet, Guissona, Manlleu, Oristà, Prats de Rei, Sant Mateu del Bages, Sant Sadurní d'Anoia i Torroella de Montgrí)¹²⁵.

Menys sort van tenir d'altres parròquies, com és el cas de Lilla o Guimerà. El primer va perdre, el 1936, els llibres de matrimonis del 1852-1936, el de defuncions del 1852-1936, un llibre de testaments (1823-1936), dos de culte (1845-1936), una llibreta de comptes d'aniversaris i un llibre de misses (1825-1936), un plec de censals (22 escriptures), els volums de les confraries del Roser, Sant Isidre i els Fills de Maria, i també la col·lecció sencera dels Butlletins Oficials de l'Arquebisbat de Tarragona (1860-1936)¹²⁶. La rectoria de Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà va ser destruïda el 25 de juliol de 1936, alimentant el foc fins a set volums de baptismes, quatre de matrimonis, cinc d'òbits, un de confirmacions, dos lligalls de testaments i diversa documentació més¹²⁷.

Anàlisi de les pèrdues

No hem pogut haver una estadística global sobre la pèrdua de patrimoni documental a l'arxidiòcesi tarragonina i diòcesi tortosina, per bé que ens consta que en d'altres diòcesis catalanes se'n va fer una ben exhaustiva, pocs anys després d'acabada la guerra, que abastava tant el cost humà del conflicte com també el patrimoni general destruït. Hem de recórrer a l'especulació a través de l'inici de les dates dels registres sacramentals, inventariats el 1978 pel Ministeri de Cultura¹²⁸.

Comarca	Destrucció parcial	Destrucció total	Total
Alt Camp	Alcover	El Pla de Santa Maria i Fontscaldes	3
Baix Camp		Reus (Sant Francesc d'Asís, Sant Joan i la Puríssima Sang), Cambrils, Colldejou, Mont-roig del Camp, Riudoms, l'Hospitalet de l'Infant	8
Baix Ebre	L'Aldea	Tortosa (Sant Jaume i Sant Blai), Aldover i Deltebre	5
Baix Penedès		L'Arboç del Penedès	1
Conca de Barberà		Saral	1
Montsià	Amposta	Jesús i Maria, La Sènia i Uldecona	4
Priorat		La Bisbal de Falset, la Figuera, els Guiamets, Marçà, Margalef del Montsant, el Mas-roig, el Molar i la Torre de Fontaubella	8
Ribera d'Ebre		Ascó, Flix, Garcia ¹²⁹ , Ginestar, Móra d'Ebre i Vinebre	6
Tarragonès	Salomó	El Morell, Puigdelfí, la Pobla de Mafumet, Tarragona (Sant Pere del Serrallo) i Vespella de Gaià	6
Terra Alta		Batea, la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Serra d'Almos	4
TOTAL			46

No hem portat a terme càlculs percentuals per la impossibilitat de confrontar parròquies i municipis, a més de la dificultat afegida amb els canvis dels límits episcopals dels darrers 50 anys. Amb tot, podem constatar que els efectes sobre els arxius parroquials depenents el 1936 de la seu tortosina foren pitjors que en els de la tarragonina. Diem això perquè la concentració de fons a Tarragona segons directrius del cardenal Vidal i Barraquer fou providencial per a salvar de les flames milers de documents. La majoria de les parròquies de la diòcesi van ser saquejades totalment, però la documentació anterior al segle XVIII ja era dipositada a l'AHA, i es va salvar. Pel que podem suposar amb el quadre suara exposat, es devia destruir

aproximadament el 30 % (per ser exactes, el 29'1 %) del patrimoni documental parroquial, ja que el 1935 l'arxidiòcesi comptava amb 158 parròquies i se'n van destruir 46¹³⁰. És un percentatge que s'adiu amb el que poden donar altres bisbats, com per exemple Girona, on es va destruir el 28'5 % dels arxius parroquials (106 d'un total de 372 existents aleshores)¹³¹. Segons l'estudi realitzat per Antoni Mayans sobre la comarca de la Garrotxa a través dels qüestionaris parroquials de 1925 i 1939 es pot deduir amb exactitud el total d'arxius parroquials destruïts, i situar el percentatge en el 31'7 %¹³².

En moltes poblacions, es va constatar el fet que els revolucionaris assaltessin i cremessin els arxius municipal i parroquial a la vegada, amb indeterminat resultat pel que fa a la pèrdua total o parcial dels fons. Va ser el trist cas d'Alcover, Mont-roig del Camp (destrucció total); o d'Aldover, Amposta, Ascó, Flix, Garcia, Ginestar, Móra d'Ebre, Vinebre (Terres de l'Ebre), Barberà, Sarral (Conca de Barberà), la Figuera, els Guiamets, Marçà, Margalef (Priorat), etc.

Arxius notariais

Els protocols notariais van ser objectiu dels revolucionaris com la resta de fons documentals catalans, i la Generalitat s'hagué d'afanyar a protegir-los. El 4 d'agost de 1936 un decret del conseller de cultura Ventura Gassol¹³³ disposava els protocols anteriors al segle XIX a favor de la Generalitat, la secció d'arxius de la qual realitzaria visites d'inspecció i/o recollida dels arxius notariais de Tarragona, Valls, Tortosa, Montblanc i Reus. L'agost de 1938 el govern autonòmic controlava 4.333 metres lineals de documentació notarial, xifra que representa un 36'5 % del total del patrimoni intervingut (11.857 m.l.)¹³⁴.

A Tarragona, segons Pere Batlle, els protocols del districte es van conservar en un pis de la Rambla Nova propietat del notari-arxiver Loperena¹³⁵. El març de 1937 "una entitat revolucionària" va exigir el desallotjament de l'immoble sota l'amenaça de llençar els llibres pels balcons, i a corre-cuita va haver de traslladar-se a la Casa dels Canonges, i més tard al Palau Arquebisbal.

Pitjor sort van tenir altres poblacions, en la demarcació tarragonina hem d'esmentar, durant els anys de guerra, la destrucció gairebé absoluta dels arxius notariais de Falset i Gandesa¹³⁶. I no foren, malauradament, els únics de Catalunya, si pensem en els casos de les Borges Blanques o de Granollers (incendiat el 4 de maig de 1937). A Lleida, Lluïsa Cases Loscos ens informa que el 1936 al casa del notari-arxiver Simó Llavera i Guarné, situada a la plaça de Sant Joan, va ser incendiada, salvant-se únicament alguns llibres d'antiguitat màxima de 1911, a més dels aplegats a la residència d'altres notaris de la ciutat¹³⁷. Si allí on els revolucionaris actuaven no era la casa del notari-arxiver, llavors la pèrdua era fragmentària. El 20 d'octubre de 1936 es destruïen a Terrassa els protocols de quatre notaris: F. De Paula Badia, R. Escudero, I.Riera i D.Ventalló¹³⁸.

Anàlisi

La millor avaluació dels danys causats a la documentació notarial és la contrastació d'inventaris d'abans de 1936 amb d'altres posteriors a 1939. Pels territoris de Falset i Gandesa és el que ha fet recentment R.Puig¹³⁹. Per fer-nos una idea de l'abast de les destruccions, hem confegit dos quadres-resum prou il·lustratius. Dels vuit districtes notariais de la província tarragonina, dos es van perdre, la qual cosa suposa un 25 % del total.

Districte de Falset -

Notaries ¹⁴⁰	Nombre de volums (1900)	Dates extremes	Nombre de volums (2000)	Dates extremes	%
Cornudella del Montsant	129	1751-1867	6	1897-1934	100%
Falset	261	1739-1872	7	1935-1939	100%
Garcia	17	1716-1872	4	1722-1738	76%
Poboleda	15	1806-1867	-	-	100%
Porrera	45	1797-1862	-	-	100%
Riudecanyes	60	1715-1884	-	-	100%
Tivissa	137	1722-1872	5	1722-1748	98%
Ulldemolins	-	-	-	-	0%
Alforja (forani)	10	1799-1810	-	-	100%
Riudoms (forani)	44	1755-1798	-	-	100%
TOTAL	718		21		97%

Font: R.Puig. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*,

El districte notarial de Falset es composava de vuit notaries, tret d'una (Poboleda) totes s'inicien en el segle XVIII, i el total de volums que es comptabilitzen el 1900 passava dels 700, però després de la guerra s'havia convertit en cendres el 97 % de la documentació. La notaria més voluminosa era la de Falset (una tercera part del total). Si ens fixem en un inventari realitzat el 1682, aquell any al castell de Falset encara hi romanien manuals dels segles XIV-XVII. Existeix, doncs, la possibilitat de que l'arxiu de la casa ducal dels Medinaceli, actualment a Toledo (i abans a Sevilla) els pugui posseir. Prop d'una dotzena de poblacions del Priorat pertanyents a l'arquebisbat de Tarragona han conservat els manuals de les escrivanies comunes, en poder dels rectors, algunes des del segle XIII fins la seva supressió el 1737¹⁴¹.

Hi ha hagut un altre factor positiu, que és la mobilitat dels notaris i el fet que molts d'ells s'enduguessin els manuals d'altres notaries per aconseguir ingressos amb l'expedició de còpies d'escriptures, per bé que, per altre banda, això ha contribuït notablement a la seva dispersió¹⁴². Es dona el cas de veritables nissagues de notaris que de generació en generació es van llegant el despatx, amb l'arxiu inclòs. Fins i tot han arribat fins a nosaltres alguns fons patrimonials de notaris (Can Pascó de Falset, que conté una gran quantitat d'esborranys del segle XIX dels Pascó, Divorra i Amigó). Tampoc es perderen els protocols que hi havia a casa dels notaris de Falset del 1919 en endavant. També hem de dir que del segle XIX s'han preservat índex alfabètics

d'atorgants. De la mateixa manera que el Registre de la Propietat, el 1940 s'iniciaven tasques de reconstitució de testaments i altres actes notariais. Malauradament, el factor de mobilitat i dispersió que contribuï (indirectament) a la salvaguarda de fons notariais, també a complexificat l'accés a aquests fons i corre el perill de ser la causa (directe) de la seva dificultat de consulta¹⁴³. A Alforja i a Riudoms, tot i ser notaries foranes, a causa del factor hereditari ja esmentat van perdre més d'una cinquantena de manuals dels segles XVIII i XIX.

Districte de Gandesa -

(no es compten els protocols conservats l'any 2000, posteriors al 1937)

Notaries ¹⁴⁴	Nombre de volums (1900)	Dates extremes	Nombre de volums (2000)	Dates extremes	%
Ascó	58	1778-1866	0	-	100%
Batea	110	1792-1889	4	1821-1837	96%
Benissanet	33	1791-1839	14	1742-1786	59%
Bot	31	1803-1835	0	-	100%
Corbera d'Ebre	82	1745-1840	29	1767-1834	65%
Flix	105	1744-1884	0	-	100%
Gandesa	244	1741-1879	42	1695-1937	83%
Horta de Sant Joan	103	1747-1845	0	-	100%
Miravet	32	1806-1866	1	1700-1702	97%
Móra d'Ebre	112	1794-1871	57	1817-1936	85%
Vilalba i els Arcs	17	1801-1831	3	1833-1840	82%
Xerta (forani)	2	1616-1724	6	1699-1724	-66%
TOTAL	927		150		84%

Font: R.Puig. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*,

El cas de Gandesa és similar al de Falset, en el seu districte judicial existien 11 notaries en bona part principiades a la segona meitat del segle XVIII, tret de tres que s'inicien a començaments del segle XIX, amb molta seguretat afectades per la guerra del Francès. Només localitzem restes de la notaria forana de Xerta (segles XVII-XVIII). El contingut de llibres és superior a 927, i la pèrdua uns punts menor (84 %), però els salvats estan malmesos per l'acció de l'humitat a causa de l'enrunament de la casa on es guardava l'arxiu notarial del districte de Gandesa. Una quarta part dels volums relacionats el 1902 pertanyen a la vila de Gandesa, on hi residien dos notaris. Els segueixen per ordre de major a menor, Móra d'Ebre, Batea, Flix i Horta de Sant Joan, i a més distància, Corbera d'Ebre. No cal recordar que la zona va ser escenari de la Batalla de l'Ebre, amb nombrosos bombardejos i ocupacions alternatives de tropes. Aquesta guerra no va ser la primera, però sí la última que acabà de fer desaparèixer el paperam que els carlins o els francesos abans que ells havien deixat intacte.

Seguint els relats de Duran i Sanpere i de J.E.Zamora, podem saber que per por dels efectes de les bombes, la part més antiga de l'arxiu notarial de Reus es va traslladar en 238 lligalls al monestir de Poblet, i després al de Pedralbes. En aquest darrer

dipòsit, el 23 de maig de 1938, es van traslladar 430 llibres de l'arxiu notarial de Montblanc anteriors al 1800. A la resta de Catalunya s'establiren altres centres de custòdia: Girona, Viladrau, Cervera, etc. Els arxius notariaus de Valls i Olot no es mogueren del lloc d'origen, i això en part explica que s'hi hagin mantingut encara avui. L'any 1939 amb l'ocupació franquista del territori català, el nou règim assumí les competències en matèria d'arxius a través del Ministeri d'Educació i més concretament del "Servicio de Defensa del patrimonio artístico Nacional".

Fora de la demarcació tarragonina, sabem que el districte notarial de Puigcerdà també va ser cremat el 1936 per membres de la CNT-FAI. Es van perdre tots els volums posteriors al 1800 que es conservaven fins llavors a casa del notari -arxiver. La part antiga es trobava a l'ajuntament, tot i que la casa consistorial es va cremar fortuïtament el 1938 i l'única dependència que es va salvar va ser la de l'arxiu¹⁴⁵.

Arxius registrals

Segons Marina López i Mercè Tatjer¹⁴⁶, durant la guerra civil es cremaren nou arxius de comptadureries d'hipoteques, cosa que suposa una pèrdua del 43% del total. Les vicisituds d'aquests fons són diverses, però abans de res hem de dir que per decret del 1861 restaven sota la custòdia legal del Registre de la Propietat dels caps de partit judicial. A la demarcació de Tarragona foren un dels objectius preferits pels revolucionaris, que assaltaren i destruïren els registres de la propietat de Falset, Gandesa i el Vendrell. A la resta de Catalunya tenim notícia de la crema, el 4 de maig de 1937, del de Granollers, les Borges Blanques i Lleida¹⁴⁷.

Valls inicia la sèria dels seus volums registrals el 1939, per bé que contenen referències anteriors a causa de les facilitats donades per a les reinscripcions de finques. La capital de l'Alt Camp va estar a punt de perdre per segona vegada l'arxiu, ja que era intenció del comité antifeixista cremar l'arxiu del Registre de la Propietat, i segons explicaven els encarregats de l'oficina central, recorden encara com els treballadors més antics atribuïen el seu salvament al Sr. Joan Cabré. Aquest recaptador de la contribució feu l'advertiment als incendiàries que si es destruïa aquell registre posteriorment es reconstruiria de nou i no els serviria de res, cosa que els va fer desistir.

Al Vendrell es va cremar el 1936, de manera que els llibres s'inicien a partir de 1939, però en aquell any es va obrir un període de temps per a reinscrivir finques, que van aprofitar més de tres quartes parts dels propietaris.

Es van salvar, en canvi, els Registres de la Propietat de Tarragona, Montblanc, Tortosa, Reus i Valls (ja arrassat durant la "gloriosa" de 1869). De les antigues comptadureries d'hipoteques, iniciades el 1768, únicament han arribat fins a l'actualitat les de Tarragona (7'5 metres lineals), Montblanc (8), Reus (des de 1801, 8 m.l.), i Tortosa (des de 1846, 7'5 m.l.). La de Valls, tocada, va restar en el seu lloc d'origen, i de la de Tortosa podem dir que resulta evident que va sofrir una destrucció el 1846,

probablement durant la segona carlinada.

A la resta de Catalunya segons les dades que aporta J.E.Zamora¹⁴⁸, la intervenció de la secció d'arxius en aquests tipus d'arxius tingué lloc a les poblacions de Barcelona, la Bisbal d'Empordà, Girona, Sant Feliu de Llobregat, Vilafranca del Penedès¹⁴⁹, Santa Coloma de Farners i Solsona, sumant un total de 85 m.l., la xifra més baixa del conjunt de sectors arxivístics protegits. A la demarcació gironina el Registre d'Olot es conserva *in situ*, però la resta de registres van ser traslladats el 1938 i durant la postguerra, i no es retornaren a l'origen, romanent encara avui concentrats a l'AHG¹⁵⁰. L'arxiu del registre d'Arenys de Mar es va salvar gràcies a la creació feia pocs anys de l'Arxiu Municipal Fidel Fita (1934), on es van conservar els volums antics corresponents al districte, encara que els vigents van ser cremats a la via pública quan el 1936 va ser saquejada la notaria¹⁵¹.

D'altres no van tenir tanta sort. L'arxiu de la Propietat de Vilanova i la Geltrú va ser assaltat i destruït el 20 de juliol de 1936, llançant els volums pel balcó de l'edifici per tal de cremar-los o destinar-los a reciclatge a la fàbrica de paper¹⁵². En el de Barcelona van ser cremats els llibres corresponents al quadrienni 1936-1939¹⁵³, i en el de Lleida es van destruir els arxius tant del Registre de la Propietat com de la Comptaduria d'Hipoteques, de manera que els volums comencen el 1940. A l'Arxiu Històric de Lleida (= AHLL) únicament es conserva la comptaduria d'hipoteques de Vielha (Vall d'Arán) dels anys 1768 a 1865, volums i índex a banda, per bé que amb un buid de 20 anys (1819-1839)¹⁵⁴.

Arxius particulars

Les incautacions de 1946 d'edificis de persones d'ideari conservador i/o catòlic, per part dels comitès antifeixistes provocà l'apropiació de biblioteques, fons personals, patrimonials, d'associacions, d'empreses, etc. L'ocupació posterior per part de refugiats o soldats en retirada tornà a propiciar pèrdues irreparables. Tot i que no existeixen estadístiques, ni estudis que ho hagin investigat, hi ha alguna font per conèixer l'abast dels documents requisats o confiscats a particulars el 1936-1939. Per exemple els expedients generats un cop finalitzà la guerra pel Servei militar de recuperació del "Patrimonio artístico nacional", entitat regulada per l'Ordre de 31 de maig de 1939 del ministeri d'Educació, publicat al BOE el mateix dia.

Mitjançant aquest decret, sabem que es varen organitzar magatzems de recollida per zones on es prenia inventari detallat de les peces. A títol d'exemple, aquestes es dividien en grups: objectes de culte amb i sense valor artístic, objectes d'art de propietat coneguda o ignorada, joies i metalls preciosos, objectes de valor sense mèrit artístic, etc. Les relacions s'havien de publicar al BOE i a la premsa.

Els objectes de culte s'havien de retornar immediatament a l'Església un cop identificats per les parròquies, convents, bisbats o altres institucions eclesiàstiques. Abans de la devolució s'havien d'esborrar les despeses del servei. Per a un millor

coneixement s'organitzaven visites als dipòsits, i és de suposar que l'AGA a Alcalà d'Henares és el centre on es poden consultar els referits expedients.

A través del fons patrimonial Castellarnau hem localitzat un expedient de data 5 de febrer de 1940, a nom de la Sra. Enriqueta de Castellarnau, de reclamació dels llibres que integraven la seva biblioteca a la casa del carrer de Cavallers, els quals li havien *“sido sustraídos [...] durante la dominación de los rojos”*. Els volums es conservaven a les hores al Palau Arquebisbal, en la petició de devolució es fa constar un total de 514 volums, però en el rebut del 16 d'octubre següent el nombre total del lot puja als 531 volums. Els llibres li van ser retornats (amb un cost econòmic que hagué de desemborsar de 26'55 pta.), a més d'altres objectes (dividits en tres categories) pels quals també va haver de reintegrar les despeses de conservació (230.- pta.)¹⁵⁵.

L'acció protectora de la Generalitat republicana també abastà, encara que en menor mesura (únicament uns 18 metres lineals a Catalunya), els fons documentals patrimonials de la demarcació tarragonina, concentrant-los a Barcelona. Es van salvar d'aquesta manera fons particulars procedents de Montblanc (2) i Reus (16), però en el total del que es va fer a nivell del Principat (1.202 ml.) no arriba a l'1,5 %¹⁵⁶. Un dels fons patrimonials salvats va ser el dels comtes de Santa Coloma, cas en el que la Generalitat va anar més enllà del que es podia esperar, comprant-lo per 494 .- pta. Malauradament el va destinar a l'Arxiu General de Catalunya i posteriorment es va fragmentar anant a parar una part a l'ACA i l'altre a l'AHBC.

A la demarcació existeixen hisendats, famílies nobles i patrimonis extensos amb una trajectòria antiga fruit de la qual conservarien importants fons documentals, alguns dels quals no han arribat a l'actualitat. Les llacunes d'informació són grans pel que respecta a aquests tipus de fons documentals.

Després de l'ocupació franquista molts dels arxius de les empreses que van ser col·lectivitzades feren cap a Salamanca. L'abandonament dels immobles per part dels propietaris afavorí la pèrdua de paperassa, en altres casos la proximitat del front de guerra afectà negativament els arxius. Això es pot constatar en el cas de l'empresari tortosí Eulogi Fabregat Colom, qui en una declaració de març de 1944 sobre beneficis extraordinaris del període republicà afirmava que la seva casa mercantil, a més de ser incautada *“por los rojos[...] a raíz de la revolución marxista”*, l'establiment del front de guerra a la bora de l'Ebre *“tuvo como consecuencia el extravío, expoliación y robo de cuanta documentación existía, entre ellos los principales libros de contabilidad y comprobantes...”*¹⁵⁷.

Els arxius d'associacions, si no es tracta de les més grans o prestigioses, tendien a desaparèixer o bé quan es venia el local o bé quan hi havia renovació de junta. Més possibilitat havia de conservació quan es tractava de fons d'associacions locals no destacades políticament (comunitats de regants, gremis, associacions de propietaris, etc.) que celebraven les reunions en cases particulars. Llavors acostumen a passar a mans dels hereus d'algun dels membres de l'associació¹⁵⁸.

Arxius d'Hisenda

L'Arxiu d'Hisenda de Tarragona estava situat a l'edifici de l'antiga duana, i segons Pere Batlle Huguet amb els bombardeigs sobre el port rebé l'impacte d'un obús precisament en el despatx de l'arxiver, on es trobava dipositada una part de la documentació monacal i conventual procedent de la desamortització de l'anterior centúria. Aquesta romangué exposada a la serena i es deteriorà totalment, ja mig barrejada per les runes de l'edifici. Per ordres governatives coneixem fortes expurgacions que deixaren el fons molt migrat, en relació a la producció original. Actualment poques són les sèries que s'inicien a finals del segle XIX, començant la majoria en el primer terç del segle XX, amb notables interrupcions.

El 1960 la Delegació d'Hisenda de Tarragona, oficina de contribució urbana, inicià una enquesta als municipis de la demarcació per conèixer els que disposaven de registre fiscal d'edificis o solars posats al dia. Sobre un total de 180 municipis, una trentena (16%) va respondre que el tenien actualitzat i 80 (44%) que no¹⁵⁹. Moltes de les localitats anotaven a l'enquesta que els registres antics van ser duts a terme el 1893, 1906, 1917 i 1920-1929. Alguns secretaris d'ajuntaments argumentaren la pèrdua dels llibres durant la contesa civil.

CONCLUSIONS

El procés de revalorització del patrimoni documental, ha variat la intencionalitat de l'home, però no la seva negativa incidència envers la documentació. A l'antigó (abans de mitjans s. XX), es cremava document en paper com aquella part íntimament lligada a la propietat del lloc que s'arrassava, es destruïa, malmetia o perdia. És així com podem veure que durant la guerra del Francès, les tropes napoleònides cremaren (en assaltar les temorides localitats), destruïren (en fer explotar punts neuràlgics o fortificacions) i malmeteren molta documentació (utilitzant-la per fer barricades, per calar foc i escalfar la tropa, etc.) d'arxius.

L'agitat mil vuit-cents, el "segle de les revolucions", comportà un canvi de base ideològica. Els revolucionaris cremaven els arxius per tal d'eliminar la memòria històrica i registral sobre la que l'Estat sustentava les seves bases i la seva legalitat; una mena de procés de necessària purgació per tal de regenerar el sistema i permetre l'arribada d'una nova etapa¹⁶⁰.

Seguint en l'evolució, en els conflictes de la primera meitat de la vintena centúria, la destrucció intencionada d'arxius va obeir a l'estratègia d'evitar les posteriors depuracions de responsabilitats per la banda del vencedor i conseqüentment, la confiscació d'arxius era per part del bloc vencedor era per aplicar aquestes depuracions¹⁶¹.

Amb la segona meitat del segle XX, hem assistit a un canvi substancial, un canvi que s'ha produït a través de la conscienciació del valor d'un patrimoni documental. Aquesta conscienciació, però, ha estat la base per afegir més damnatge a l'enemic, i no satisfets amb arrabassar-los vides i propietats, s'ha apostat per privar-los igualment del record i de la identitat. La propaganda ideològica s'imposa com una arma de primera necessitat per part dels governs, siguin del bloc que siguin, de règims totalitaris i de dictadures, que es veuen capaços de substituir els aspectes més perceptibles d'una historiografia nacional, reconfigurant-ne una a la mida de llurs aspiracions polítiques sempre que manqui l'original. La sistemàtica incautació d'els arxius alemanys en acabar la II Guerra Mundial, és un primer exemple d'un intent de rentat de cervell per tal d'occidentalitzar la zona sota control dels aliats¹⁶². Dels més recents trobariem el que no fa pas masses anys s'esdevenia dins d'un nou capítol de la barbàrie iugoeslava¹⁶³, amb la destrucció sistemàtica i a consciència de tot el patrimoni documental kosovar, per tal de desplaçar la seva memòria i llurs arrels, ja que no pogueren desplaçar els titulars.

La Revolució de 1936 i la Guerra Civil Espanyola han configurat l'últim capítol d'una evolució políticomilitar fatal per als nostres arxius. A través dels pocs estudis publicats i de la contrastació de dades inèdites d'arxiu, podem avaluar en un aproximat 30 %, el percentatge de fons documentals destruïts durant el conflicte, a la demarcació de Tarragona. L'acció perniciososa dels exaltats i/o dels soldats va afectar 53 arxius municipals (el 37% del total a la demarcació), 46 parroquials (més del 29% a l'arxidiòcesi tarragonina i diòcesi tortosina), els partits notariais de Falset i Gandesa (25%), i una bona part dels registrals i d'Hisenda.

Un dels punts més difícils de superar en el present anàlisi ha estat l'evidència de que l'assalt, saqueig o crema d'un arxiu no té perquè significar necessàriament la pèrdua total dels seus fons documentals, encara que se suposi automàticament. Això ens ha dut a anomenar-los "arxius afectats" (gairebé sempre amb una clara indeterminació alhora de definir aquesta "afectació") enlloc d'"arxius perduts", quan la font no ens ha permès destriar uns dels altres.

Al Camp de Tarragona hem de diferenciar clarament les tres grans ciutats Tarragona, Valls i Reus, que gràcies a l'actuació de determinades persones es va salvaguardar íntegrament (o gairebé...) el patrimoni documental local. Homes com Ignasi Mallol, Joan Rebull, el comissari Mestres, Pere Batlle Huguet (a Tarragona), Eduard Toda, Salvador Vilaseca (a Reus), Joaquim Guitert (a la Selva del Camp), i tants altres que han quedat a l'anonimat, han contribuït a reduir considerablement la dimensió del damnatge cultural incontrolat d'aquells temps. Cal així mateix incidir en la política de salvaguarda que endegà la Generalitat republicana, amb més voluntat que recursos, que va fer una feina excel·lent d'organització i coordinació en les tasques de protecció de fons documentals, i si no en va salvar més va ser perquè no va tenir possibilitat d'ampliar l'abast del seu control, extès bàsicament a les grans poblacions.

* * *

La radiografia que hem intentat exposar en aquest treball sobre la destrucció d'arxius pot servir per programar actuacions i planificacions arxivístiques en determinades comarques o poblacions. En els llocs on s'hagi perdut una gran quantitat de documentació de caràcter històric, es prioritària l'acció de localització d'informació en els arxius centrals de l'administració civil a Tarragona (AHT, AHDT), Madrid (AHNM, AGA), Barcelona (ACA, ANC), Simancas, Salamanca, etc., i en el cas d'institucions eclesiàstiques, els arxius de les seus episcopals (Tarragona, Tortosa, Vic, Barcelona, etc.). I davant de la trista evidència de la "terra cremada", cal recuperar els arxius particulars. Les tecnologies ens hi poden ajudar molt, amb còpies en microfilm o digitalitzades. També hem de referir-nos a la necessitat de continuar investigant aquesta temàtica a la resta de Catalunya, preferentment en equip.

Creiem que hauria de ser d'obligat seguiment a tots els arxius, almenys comarcals, un registre a tall de *llibre negre*, on constessin ordenades cronològicament totes les malvestats, pèrdues, errors i demés causes que han causat dany o han minvat el patrimoni documental de la circumscripció. El registre es pot bastir amb documentació inèdita, bibliografia i àdhuc declaracions orals, i podria adoptar la forma de fitxer, expedient, base de dades o qualsevol altre. Recordar i tenir presents els errors comesos en el passat, és el que ens pot ajudar en el present a no tornar a repetir-los en el futur.

Agraïments:

Eulàlia Albareda (Montblanc), Sebastià Bosom (Puigcerdà), Nativitat Castejón (el Vendrell), Jaume Felip i Sánchez (Montblanc), Miquel-Àngel Farré i Targa (Tàrraga), M. Carme Font (el Vendrell), Manuel M. Fuentes Gassó (Tarragona), Gener Gonzalvo i Bou (Tàrraga), Ezequiel Gort i Juanpere (Reus), Valentí Gual Vilà (Rocafort de Queralt), Josep Martí (Valls), Carme M. Marugant (Sort), Josep M. Massachs (Vilafranca del Penedès), Jaume Massó i Carballido (Tarragona), Josep Matas i Balaguer (Girona), Antoni Mayans (Olot), Rafael Mestres (Vilanova i la Geltrú), Maite Novell (Tarragona), Joan Papell i Tardiu (Valls), Eugeni Perea Simón (Tarragona), Xavier Pérez (Santa Coloma de Farners), Sabí Peris Serradell (Reus), Ramon Planes Albets (Solsona-Barcelona), Josep M. Porta i Balanyà (Montblanc), Pere Puig Ullastrell (Terrassa), Joaquim M. Puigvert Solà (Girona), Carme Puyol (Reus), M. Luz Retuerta (Sant Feliu de Llobregat), Lluïsa Rodríguez (Barcelona), Jordi Rovira i Soriano (Tarragona), Erika Serna (Figueres), Santi Soler (la Bisbal d'Empordà), Jordi Torner (Manresa-Solsona)

ABREVIATURES

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó

ACM = Arxiu Comarcal de Montblanc

ACR = Arxiu Comarcal de Reus

ACV = Arxiu Comarcal de Valls

ACVE = Arxiu Comarcal del Vendrell

AGA = *Archivo General de la Administración* (Alcalá de Henares)

AHA = Arxiu Històric Arxidiocesà

AHBC = Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya

AHDT = Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona

AHG = Arxiu Històric de Girona

AHLL = Arxiu Històric de Lleida

AHNM = *Archivo Histórico Nacional. Madrid*

AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

AHT = Arxiu Històric de Tarragona

NOTES:

1 Sobre la destrucció d'arxius a l'Estat espanyol, vegeu, CONDE VILLAVERDE, María Luisa; ANDRÉS DÍAS, Rosana de. "Destrucción de documentos en España: historia, prevención, reconstrucción". *Archivum*, XLII (1996) 119-129, i CERDÁ DÍAZ, Julio. *Los archivos municipales en la España contemporánea*. Gijón: Trea, 1997, p. 41 i ss.

2 BORDAS I BELMONTE, Antoni. *Xerta. Història d'un poble*. Tortosa: s.e., 1991, p. 31. Segons aquest autor, l'arxiu parroquial de Aldover va ser cremat posteriorment, durant la guerra de Successió, i una part del de Pauils durant les batusses entre carlins i liberals el 1836.

3 IGLÉSIES, Josep. *El setge de Cambrils l'any 1640*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1967 (Episodis de la Història, 92).

4 RAMON I VINYES, Salvador; FUENTES I GASÓ, Manuel M. *Inventari dels protocols notariais de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987, p.63-64; SALCEDA I CASTELLS, Josep. "Estampes cambrilenques. Un cop d'ull als arxius de Cambrils (I). L'Arxiu Parroquial de Santa Maria". *Revista Cambrils*, 105 (gener 1980) 7 i "(II). Arxiu Municipal", *Revista Cambrils*, 107 (març 1980) 7.

5 Vegeu, FLORENSA I SOLER, Núria; GÜELL, Manel. "Pro Deo, Pro Regi, et Pro Patria". *La revolució i la campanya militar de Catalunya de 1640 a les terres de Tarragona* (en preparació); GÜELL JUNKERT, Manel. "La Conca de Barberà i la Baixa Segarra en flames. La campanya de Lleida de 1642". *Recull*, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 3 [1994] 141-153; GÜELL, Manel. "Els assalts a la vila ducal durant la Guerra dels Segadors". *l'Espitllera*. Montblanc, 93-94 (Novembre-Desembre 1994) 35-36 [303-304].

6 GORT, E. "Notes per a la història... (II)", p. 12.

7 TORREDEMER I TURU, Ramon. *Els Torradamer. Del Pla de Santa Maria a Vila-rodona*. Tarragona: Publicacions "Paratge Tarragoní", 7, 1993, p. 11-13; GÜELL, M. "La Conca de Barberà...", p. 147-148, 151-152.

8 GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Història del Pla de Santa Maria*. En premsa. Agraïm a l'autor l'atenció que ha tingut a l'avançar-nos dades inèdites d'una obra que encara està per publicar.

9 GÜELL, M. "La Conca de Barberà...", p. 151.

10 CAPDEVILA, Tomàs. *Sarreal. Notes històriques de la vila*. Ed. facsímil. De l'Ajuntament de Sarral, 1985 (1934), p. 56; GÜELL, M. "La Conca de Barberà...", p. 150. Gràcies a una relació de 1925, és a dir abans de la darrera destrucció de 1936, tenim constància que el sacramental més antic conservat en el fons parroquial de Sarral datava de 1658-1682 (baptismes). TEIXIDO MONTALA, JAUME « Inventari de la parròquia de Sarral l'any 1925 ». A: *II Recull de Treballs El Baluard*, Sarral, 1999, 206-208.

11 PALAU I DULCET, Antoni. *Conca de Barberà. I. Guia de Montblanc*. Barcelona, 1931, p. 49 i 91; GÜELL, M. "La Conca de Barberà...", p. 150, n.26; GÜELL, Manel. "Els assalts a la vila ducal durant la Guerra dels Segadors". *l'Espitllera*. Montblanc, 93-94 (Novembre-Desembre 1994) 35-36 [303-304]. La cita, del prevere arxiver Pere Joan Murtra (1690) consta en un plec sense classificar de l'Arxiu Parroquial de Montblanc, i ens ha estat cedida per Jaume Felip i Sánchez, a qui aprofitem per agrair l'atenció.

12 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notarial dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p.111.

13 MUÑOZ PRADES, Francesc; VIDAL PLA, Jordi. "Els arxius parroquials del Bisbat de Barcelona: Fonts per a l'estudi de la demografia catalana", A: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, I, Barcelona: Universitat, 1984, 13-21.

14 A la Garrotxa, per exemple, hi ha nou arxius parroquials que compten amb llibres sacramentals a partir del segle XVII, d'un total de 63, però hem de tenir present que més de la meitat (36) arrenquen a partir dels segles XVIII-XIX. El setge francès de Castellfollit de la Roca, el 1669, destruï tot el fons parroquial d'aquella població. MAYANS PLUJA, Antoni. *Els arxius parroquials, municipals i notarial de la Garrotxa. Una aproximació*. Olot: Generalitat de Catalunya / Diputació de Girona / Ajuntament, 1987 (Francesc Montsalvatge, 1), p. 64 i 67.

15 GRAU I PUJOL, Josep M. *Catàleg del Fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996 (Inventaris d'Arxius Notarial de Catalunya, 19), p. 41.

16 TORRAS I SERRA, Marc; MASATS I SURIÑACH, Bartomeu; VALDENEBRO I MANRIQUE, Raquel; VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís. *Catàleg dels protocols notarial de Manresa*. Barcelona: Fundació Noguera, 1993 (Inventari d'Arxius Notarial de Catalunya, 15), p. 28.

17 VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro. "Arxiu Diocesà de Lleida". A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 7*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1998, p. 158.

18 BORDAS, A. *Xerta...*, p. 31.

19 COLL I FONT, Maria Carme. “La descripció dels fons municipals des dels arxius comarcals : l'experiència del Baix Penedès”. *Arxius*, 21 (primavera 1999) 1-3, quadre a la p. 3.

20 RAMON I VINYES, Salvador. *Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 7*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1998, 247-257, p. 250.

21 RAMON, S. “Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona...”, p. 250.

22 *Butlletí Arqueològic*, Tarragona, Època I, núm. (1907) p. 699.

23 PUIGJANER Y GUAL, Francisco. *Historia de Valls*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 1981, facs. de l'edició de 1881, p. 286, 349 i 364; IBARRA, R. *Referències històriques de l'Arxiu Municipal de Valls...*, p. 38. Aquest últim autor considera que no devia ser tan enorme la destrucció de documents en aquell incendi, quan un segle més tard Fidel de Moragas n'incluí un bon nombre en el catàleg publicat el 1916.

24 GARCÍA I SANCHO, Manuel. *Arxiu Diocesà de Tortosa*. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 7*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1998, 269-274, p. 272.

25 *Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona [=AHDT]*, *Governació*, Capf. 1 (1828) Plet, f. 335 i 354.

26 GUAL VILÀ, Valentí. “Les crisis demogràfiques del període 1751-1815 a la Conca de Barberà”. *Aplec de Treballs*, Montblanc, 15 (1997) 17-54, p. 51 ; PUIG I TARRECH, Roser. « L'Arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats, un fons documental fragmentat ». *Aplec de Treballs*, Montblanc, 17 (1999) 137-150.

27 L'assalt de l'Arboç es pot consultar a: VIAPLANA, Mn. Gaietà. *Notes històriques de la Parroquia i vila d'Arbós*. El Vendrell, 1922, p. 232-237, p. 235. SABANÉS ALBERIC, Anna. *Inventari de protocols notariais del Vendrell*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 18), p. 44 i 83.

28 COLL, C. “La descripció...”, quadre a la p. 3.

29 CASES I LOSCOS, Lluïsa i OLLICH I CASTANYER, Imma. *Catàleg dels arxius notariais de Vic*. Barcelona : Fundació Noguera, 1986 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 9), p. 19-20. També, GINEBRA MOLINS, Rafael. “Els arxius i biblioteca episcopal de Vic. Onze segles d'història i cent anys de concentració de fons». *Lligall*, AAC, 16 (2000) 11-83, p. 52-54.

30 GRAU I PUJOL, Josep M.T. *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de*

Farners. Barcelona: Fundació Noguera, 1995 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 19), p. 69.

31 MILLAS, José M.; RABASSA, J. *Historia de Santa Coloma de Farnés y su comarca*. Santa Coloma de Ferners, 1951, p. 169-170.

32 DURAN I CANYAMERES, Fèlix. *Els arxius judicials de Catalunya*. Barcelona : Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1933, p. 38.

33 MUÑOZ, F.; VIDAL, J. “Fonts per a l'estudi de la demografia...”.

34 Val a dir que aquests fons s'iniciaren el 1768. Vegeu: CONGOST, Rosa. “Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques”. *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990) 201-234; MORELL I TORRADEMÈ, Josep. “Les comptadores d'hipoteques: una font per a l'estudi de la història”. A: *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1994, 325-344; MORELL, Josep. “Les comptadores d'hipoteques: una font per a l'estudi de la història (II)”. A: *El temps sota control. Homenatge a F.Xavier Ricomà Vendrell*. Tarragona: Diputació, 1997, 445-454.

35 ALBAREDA, A.M. “L'arxiu antic de Montserrat (intent de reconstrucció). *Analecta Montserratensia*, III (1919) 11-216; ALTÉS I AGUILÓ, Francesc Xavier. “La configuració de l'antic arxiu de Montserrat (segles XVI-XVIII)”. *Lligall*, AAC, 8 (1994) 19-36, p. 31-32.

36 GONZALVO I BOU, Gener. “Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet”. *Lligall*, AAC, 11 (1997) 11-29, p. 12-13.

37 L'Inventari de la secció *Clero Secular-Regular*, de l'AHNM, està ordenat per diòcesi, i només la de Tarragona abasta 153 folis, amb més de 1.800 documents referenciats.

38 I en seguiria ingressant al llarg de la primera meitat del s. XX, 117 lligalls el 1918, 22 lligalls el 1930. Tot aquest fons provinent d'exclaustracions formà la secció de “monacals”, de l'ACA.

39 GONZALVO, G. “Desamortització i arxius...”, p. 13-16.

40 Part d'aquest material va ser aplegat i adquirit per Eduard Toda, que en donà un detallat recompte. GONZALVO, G. “Desamortització i arxius...”, p. 20-24.

41 AHDT, *Governació*, Cpf., 2 (1856), núm. 14.

42 GRAU, Josep M. – PUIG, Roser. *Lilla. Aproximació a la història d'un poble*. Lilla: Parròquia de Sant Joan Evangelista de Lilla, 1996, p. 9-10.

43 PUIGJANER, F. *Historia de Valls...*, p. 316.

44 QUEIXALÒS I FUCHO, Rafel. *Marçà. Recull de la seva història*. Falset, l'autor, 1992, p. 49;

BORDAS, A. *Xerta...*, p. 31.

45 MASSIP, J. *El catàleg de l'Arxiu Territorial de Tortosa...*, p. 11.

46 DURAN I CANYAMERES, F. *Els arxius judicials de Catalunya...*, p. 37.

47 PIQUER I JOVER, Josep Joan. *Abaciologi...*, p. 17; NAVASCUÉS, Isabel; BELLO, Carme I GONZALVO, Gener. *Inventari de l'Arxiu del monestir de Santa Maria de Vallbona*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1992, p. 14.

48 COLL, M. C. “La descripció...”, quadre a la p. 3.

49 COLL, M.C. “La descripció...”, quadre a la p. 3.

50 Vegeu LÓPEZ, Marina i TATJER, Mercè, i GARCÍA, Mª Carmen i MARTÍNEZ, Elena (*col·lab.*). *Inventari dels oficis i comptadores d'hipoteques de Catalunya. I*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1985.

51 GRAU, Josep M. – PUIG, Roser. «La notaria de la Pobla de Lillet. Gaietà Carbonell i Solís (1818-1845)”. *L'Erol*, Berga, 40 (1992) 27-31.

52 MUÑOZ, F.; VIDAL, J. “Fonts per a l'estudi de la demografia...”.

53 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p. 110.

54 Cal regraciar Valentí Gual que va trobar l'anotació apuntada en el llibre de matrimonis de 1731-1735, i no ha tingut inconvenient en fer-nos-en notícia per a aquest treball. Amb tot, cal apuntar que existeixen sèries a partir del segle XVI, tot i que alguns volums estiguin afectats greument per l'humitat. RAMON I VINYES, SALVADOR; MASSAGUÉS I VIDAL, JOSEP. *Inventari dels llibres sacramentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1990, p. 49.

55 COLL, M.C. “La descripció...”, quadre a la p. 3.

56 VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert. *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya. 1872-1876*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 388.

57 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 45. La informació sobre l'arxiu d'Uldecona ens ha estat facilitada pel Sr. Ferran Grau. A Benissanet, el 1873 la partida carlina manada per Vallès va calar foc al jutjat municipal i van cremar-se els llibres del registre civil. PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p. 17 i 110, n.3 (la referència es deu al bon amic Joan-Ramon Vinaixa, investigador local tan pertinaç i rigurós com generós a l'hora de compartir informació).

58 SERNA, Erika. "L'Arxiu municipal de Garriguella: dos segles de vida col·lectiva". *Revista de Garriguella*, Ajuntament, XIV (1999) 6-7.

59 Arxiu Comarcal de Figueres [=ACF], *Fons municipal de Cabanelles*, llibre de registre d'entrada de correspondència de l'Ajuntament (1895-1903), caps núm. 13.

60 PLANES ALBETS, Ramon. *Catàleg dels protocols notariais dels arxius de Solsona*. Barcelona: Fundació Noguera, 1985, p. 149-150.

61 SABATÉ I ALENTORN, Jaume. *Torroja del Priorat. Recull històric de la vila*. Tarragona : Diputació, 1997, p. 226.

62 *ASuccés dels lladres en lo arxiu @* Arxiu Històric Arxidiocesà [=AHA], *Capitol*, Llibre de notes, 1734-1864, f. 131.

63 Vegeu, l'EDITORIAL: "Lladres als arxius!". *Butlletí Informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*, 38 (octubre-desembre 1996) [1], o articles periodístics que ho denunciïn com ara, "Robar en esglésies, arxius i biblioteques". *Avui* (22.10.1996). Per casos concrets la premsa local sempre se n'acostuma a fer ressó, almenys en els casos dels robatoris de: Tortosa ("Un professor americano se inculpa de robos en la Biblioteca Vaticana, Toledo y Tortosa". *La Vanguardia* (15.08.1996); L.M.: "La Catedral de Tortosa recupera uns manuscrits robats del segle XIV". *El Punt*, 406 (divendres 24.10.1997) 27, etc.), Ripoll ("Ripoll recupera el cantoral robado". *La Vanguardia* (28.02.1997); "Devuelven por carta un valioso incunable robado". *La Vanguardia* (18.03.1997), etc.), o del famós 'Beatus de Liébana' a la Seu d'Urgell ("Un psiquiatra ocultaba el ejemplar robado del 'Beatus de Liébana'". *El País* (23.01.1997); "Al 'Beato' robado en la Seu d'Urgell le falta una hoja". *El País* (08.04.1997), etc.).

64 El fil d'alguns teixits, degudament humitejat i guardat de separador de folis, pot ser l'eina ideal perquè, l'endama, es pugui estripar aquell foli sense deixar-ne cap marca i de manera que la manca del foli quedi, a simple vista, imperceptible.

65 SALVAT I BOVÉ, Juan. *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana (s. XIII-XIX)*. Tarragona: Ajuntament, 1981 (1961), p. 87; RAMON I VINYES, Salvador. *Arxiu Capitular de la Santa Església Catedral Basílica Metropolitana i Primada de Tarragona @ A: Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 7*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1998, 241-246, p. 244; *Setmana Santa*. Tarragona: Sindicat d'Iniciativa, 1943, p. 3. No s'entén ben bé quin criteri van seguir els funcionaris d'hisenda el 1869 per separar part d'aquest arxiu, el que està clar és que es quedaren tota la documentació fiscal que els semblà important (capbreus, censals, llibres de comptes, etc). Tres llibres d'actes capitulars, els corresponents a l'època de la guerra dels Segadors, són a Madrid. *Archivo Histórico Nacional de Madrid* [=AHNM], Secció *Clero-Regular-Secular*, Sèrie *Libros*, vol. VII (Sevilla-Toledo), p. 932-1.035 (catàleg mecanografiat).

66 AHDT, *Governació*, Cpf., 2 (1856), núm. 14.

- 67 PITARCH LÓPEZ, Josep; QUÍLEZ MATA, Julio. “El conflicte entre els veguers de Tarragona. Maig-juliol 1613: un arquetipus clàssic de competències entre jurisdiccions”. *Pedralbes*, 13-I (1993 = *Les institucions catalanes. S. X-XVIII*, Actes del III Congrés d’Història Moderna de Catalunya, Barcelona, desembre de 1993) 119-123.
- 68 RECASENS I COMES, Josep M. *El municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona. Segles XVI i XVII*. Tarragona: Arola Editors, 1998, p. 15.
- 69 Per seguir aquests esdeveniments de la història local, hom pot consultar: DD.AA. *Història del Camp de Tarragona. I. El Tarragonès*. Dir. per Enric Olivé. Tarragona: Diputació, 1989, p. 94-95.
- 70 IGLESIES FORT, Josep. *El Fogatge de 1553. Estudi i transcripció*. II vols. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1979 i 1981; IGLÉSIES FORT, Josep. *El Fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. II vols. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991.
- 71 FORT I COGUL, Eufemià. *Notícia històrica d’una singular institució medieval: La comunitat de pobles del Camp de Tarragona*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975, p. **.
- 72 ALBERCH I FUGUERAS, Ramon. *Guia inventari de l’Arxiu Històric de l’Ajuntament de Girona*. Girona: Ajuntament, 19**, p. 25.
- 73 La Llei del Patrimoni Històric Espanyol de 1985, art. 54.
- 74 EDITORIAL. “Els documents dels polítics ». *Butlletí informatiu de l’Associació d’Arxivers de Catalunya*, 21 (Maig-juny 1993) [1].
- 75 ACF, *Fons municipal de Colera*. Administració General. Correspondència, caixa 15. Agraïm la referència a la directora del centre, Erika Serna.
- 76 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 231-233.
- 77 CASES, LL. I OLLICH, I. *Catàleg dels arxius notariais de Vic...*, p. 19.
- 78 AHDT, *Governació*, Cpq., núm. 95 (1945) *l’inventari d=arxius@*
- 79 ALBERCH, R. *Guia inventari de l’Arxiu Històric de l’Ajuntament de Girona...*, p. 24.
- 80 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p.115.
- 81 AHDT, *Governació*, Cpq., núm. 95 (1945).
- 82 SALCEDA, J. “Estampes cambrilenques (III) [...] Arxiu Municipal...”, p. 7.
- 83 FUENTES, M.M. *El Castell, Vila i Terme del Catllar...*, I, p. 563-564. Aquest autor, a més

d=assenyalar la pèrdua de l=arxiu municipal, constata que no es troba a l=actual arxiu cap dels documents de l=últim inventari de 1872.

84 Informació facilitada per l'arxiver ceretà Sebastià Bosom.

85 ALBERCH, R. *Guia inventari de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Girona...*, p. 24.

86 PLANES, R. *Catàleg dels Protocols Notarials dels Arxius de Solsona...*, p. 20-21. Els consultà Mn. Serra i Vilaró, per l'elaboració de la seva famosa monografia sobre la història de Cardona, publicada el 1966.

87 ALBERCH, R. *Guia inventari de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Girona...*, p. 24-25.

88 La notícia va aparèixer a la premsa d'arreu del món.

89 L'Ordre del Ministeri d'Hisenda sobre aprofitament de paper "inútil", era de 4 de desembre de 1953 i va ser publicat al BOE el 26 de desembre següent. Existeixen resolucions similars el 1930 i el 1940 (BOE, 04/03/1940 i 28/05/1940).

90 ROIG I ROSICH, Josep M. "La llengua catalana a la Catalunya contemporània. Entre el passat i el futur". A: GÜELL, M. *Panoràmica històrica del català*. Tarragona: Biblioteca Tarraconense 15, 1995, 55-76, p. 61.

91 Hi ha centenars d'articles sobre el tema, però per fer-se'n cinc céntims, vegeu el dossier "Pendants de Salamanca. Els arxius de Salamanca". *El Punt*, 1.449 (diumenge, 10.09.2000) setmanari "Presència"; SENILLOSA, Antoni de. "Els arxius de la Generalitat de Catalunya, 1931-1939". *L'Avenç*, Opinió, 29 (juliol-agost 1980) 7; RAMOS, Hermógenes. "Archivo Histórico Nacional de Salamanca: posturas muy encontradas". *Noticias Bibliográficas*, Madrid, 46 (1995) 21-23, i sobretot, SANS I TRAVÉ, Josep M. *Els arxius de Salamanca*. Barcelona: ***, 2000?. Pràcticament qualsevol entitat o població catalana hi pot trobar documentació, vegeu a tall d'exemple, CARLES I UTSET, Francina. "Documentació sobre Esquerra Republicana de Catalunya a l'arxiu de la Guerra Civil a Salamanca". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVI (1982-1983) 273-310; CARRION, Joan Josep – CORTS, Joan Ramon. « Riudoms a l'arxiu nacional – secció guerra civil- de Salamanca ». *Lo Floc*, Riudoms, 49 (1983) 12-14, etc.

92 MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. "Els fons notariais a Reus ja van ser reclamats l'any 1939". *Diari de Tarragona*, 4.468 (22.10.1999) 60.

93 "La secció de protocols que segons les Costums de Tortosa no pot sortir de la ciutat, es va quedar finalment a Tarragona, d'on encara no ha tornat" (MASSIP I FONOLLOSA, Jesús (a c.d.): *El Catàleg de l'Arxiu Territorial de Tortosa de 1574*. Tarragona: Diputació, 1987, p. 11); "L'expoliació es produí més tard, quan en tornar els arxius a la ciutat els anys 1946-47 es van retenir els protocols Notarials que van fer cap al recent creat Arxiu Provincial" (MASSIP I FONOLLOSA, Jesús. "Arxiu Històric Comarcal de Tortosa". A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*. 3. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989, 233-272,

p. 242), i “I va haver d’arribar una situació de força -i un contralisme ultrancer- per a quedar fora del seu lloc durant més de 40 anys” (id. n. 4).

94 CAROT, Joan Josep. “Tortosa reclama a la Generalitat la devolució del fons de l’arxiu notarial”. *Diari de Tarragona*, 3.760 (dimecres 5.11.1997) 22; J.P.: “L’Ajuntament de Tortosa demana el retorn dels protocols notariais”. *El Punt*, 418 (dimecres 5.11.1997) 26. La Proposició No de Llei sobre el trasllat del fons notarial de Tortosa de l’Arxiu Històric Provincial de Tarragona a l’Arxiu Històric de les Terres de l’Ebre, va ser presentada per Mariano Gil i Agné, del Grup Socialista, i va haver una proposta d’aprovació de la diputada Montserrat Duch (*Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 307, de 29 de juny de 1998). Vegeu: “Pediran el traslado del fonso del Arxiu Provincial a los comarcales”. *Diari de Tarragona*, 4.428 (dimecres, 01.09.1999) 12 i SORIA, M.A. “El Estado devolverá a Tortosa parte de los archivos notariales. La Generalitat está microfilmado los protocolos antes de trasladarlos”. *Diari de Tarragona*, 4.428 (diumenge, 12.09.1999) 24.

95 ROVIRA I GÓMEZ, Salvador –J. *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre, 1996; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre, 1997; MUÑOZ I SEBASTIÀ, Joan Hilari. *Alguns aspectes de la vida matrial a Tortosa durant l’Edat Moderna (1553-1642)*. Tortosa: Dertosa, 1997; MUÑOZ I SEBASTIÀ, Joan Hilari; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Revolta i contrarevolta a Tortosa (1640)*. Tortosa: Dertosa, 1997, etc.

96 DURAN I CANYAMERES, F. *Els arxius judicials de Catalunya...*, p. 36. Les notaries que van passar a l’AHNM eren les de Bernat Rossell, Francesc Fochs i Ramon Permini, i la que passà a l’ACA part de la de Miquel Gibert. Duran i Canyameres encara es deixa part de la del notari Redolat, que és a la secció de *Monacals* de l’ACA. Vegeu, GÜELL, M. “El problema de la dispersió...”, p. ***.

97 MADURELL MARIMÓN, José M^a. *Índice Cronológico Alfabético III. Siglo XVIII. Apéndice Siglos XIV-XVIII. Regesta: Siglo XIX. Escribanías de Marina: Siglos XVIII-XIX. Notarías Foráneas: Siglos XIII-XIX. Pergaminos. Siglos XIII-XVI. Escribanías Varias. Miscelánea. Varia*. Barcelona: Archivo General de Protocolos, 1959, p. 365.

98 CUBELLS, Josefina. “Arxiu Històric de Tarragona”. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, 2. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987, **-**, p.12-13; MATAS I BALAGUER, Josep. “Arxiu Històric de Girona”. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989, 61 - 115; FACI, P. “Arxiu Històric de Lleida...”, p. 74-75.

99 Vegeu, GRABULEDA I SITJÀ, Josep I REVERTER I COROMINAS, M. Àngels. “Arxiu Històric Comarcal de Banyoles”. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*. 6. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1995, 161-210, p. 205. Sobre l’antic Arxiu Històric Provincial de Girona, vegeu, MIRAMBELL BELLOC, Enric. “Archivo Histórico Provincial de Gerona”. *Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas*, LXIV (1962) 91-92;

MIRAMBELL BELLOC, Enric. "El archivo histórico provincial". *Revista de Gerona*, 35 (1966) 48-50; MATAS, J. "Arxiu Històric de Girona...", p. 62-63, etc.

100 El darrer article publicat sobre l'esforç efectuat des de la Generalitat republicana de cara a la protecció dels arxius, és a ESTRADA I CAMPMANY, Clara. "La salvaguarda dels arxius catalans durant la guerra civil". *Serra d'Or*, 498 (juny 2001) 29-35.

101 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 255.

102 *El Dia*, Terrassa (08-08-1936), p. 1-2. Agraïm la referència a l'arxiver Pere Puig Ustrell.

103 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 255.

104 ZAMORA I ESCALA, Jaume Enric. "El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)". *Lligall*, AAC, 16 (2000) 85-151, p. 116, 134-138.

105 L'expedient de constitució és a l'AHT [=Arxiu Històric de Tarragona], fons *Govern Civil*, sèrie Associacions, reg. 1.639. Els llibres d'actes, però, són dipositats al Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya, a la mateixa ciutat.

106 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 249-250.

107 SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume. *Els arxius per a la història del nacionalisme català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1982, p. 31-55..

108 AHDT, *Governació*, Cpq., 95 i Cpf. 53. Aquest fons ha estat utilitzat per l'arxivera Anna Magrinyà en un treball de base comparativa amb d'altres enquestes similars, a MAGRINYÀ RULL, Anna. *Els inventaris d'arxius municipals de la província de Tarragona elaborats en compliment de la circular ministerial de 1945*. Tesina presentada al IV màster d'Arxivística, Barcelona, Universitat Autònoma, 1998-1999, dirigida per Ramon Planes i Albets.

109 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 256. Sobta la nul·la incidència enregistrada a Girona, deguda possiblement a la no remissió d'informació al respecte, o a una mala classificació dels lligalls dins de l'AGA.

110 I encara podríem afegir que ambdues són incompletes. Sabem del cas de l'arxiu municipal de la Pobla de Montornès que, saquejat o traslladat per protegir, el cas és que tot o part del seu fons històric (pergamins del s. XVI i XVII, capbreus, etc.) aparegué en poder d'un llibreter de vell de Barcelona. El 1976 la Junta dels Amics de Montornès va adquirir el fons. MORANT I CLANXET, Jordi. "Documentació inèdita. Arxiu històric pertanyent a la Pobla de Montornès". A: *Primeres Jornades d'Investigació dels Arxius del Camp de Tarragona. Ponències i comunicacions*. Tarragona: Arxiu Històric Provincial, 1979, 137-151.

111 La mitjana (6'5) l'hem calculada amb els totals: $7.013 \times \underline{6'5} = 45.584$. Així, si multipliquem, per cas, els metres lineals de l'Aleixar (30) per 6'5, el número que ens dóna, 195, està molt per

sota de la meitat de la població (971), etc.

112 77 ml. estan dipositats a l'AHT (documentació anterior al 1800).

113 AHDT, *Governació*, Cpq. 95.

114 CERDÀ, J. *Los archivos municipales...*, p. 232.

115 AHDT, *Governació*, Cpq. 95 (1945).

116 AHDT, *Governació*, Cpq. 95 (1945).

117 GRAU I PUJOL, Josep M.T. "Guerras i arxius". *Diari de Tarragona* (21 de juny de 1999) 53.

118 Vegeu els articles periodístics de MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. « El salvament d'objectes d'art religiós durant la Guerra Civil », publicats en tres trameses a la secció d'opinió del diari *El Punt* (edició de Tarragona), dels dies 15, 19 i 10 de juliol de 1998. També: "El Palau Arquebisbal, Samuel Ventura i Salvador Rial", en dues trameses, al mateix rotatori, els dies 28 i 29 d'agost de 2000.

119 MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. "Notes sobre la Prioral de Sant Pere durant la guerra civil", A: BOSCH, Joan i GARRIGA, Joaquim. *El Retaule major de la Prioral de Sant Pere de Reus*. Reus, Centre de Lectura, 1997, 175-187; MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. "Notes sobre el salvament del patrimoni artístic religiós a Reus i a Tarragona (1936-1939)". A: *Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1999, 243-266, p. 246 i 265. L'Arxiu Vidal i Barraquer es compon d'un valuós llegat documental que aplega no tant solament els papers antics de la noble família dels Vidal, sinó també d'altres llinatges que s'hi vinculen familiarment, com els Garma, o els medievals Foixà. Actualment està dipositat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà.

120 ZAMORA, J.E. "El salvament dels arxius catalans...", p. 96; NAVASCUÉS, I.; BELLO, C. i GONZALVO, G. *Inventari de l'arxiu del monestir de Santa Maria de Vallbona...*, p.14.

121 ZAMORA, J.E. "El salvament dels arxius catalans...", p. 115-116.

122 MASSÓ, J. "Notes sobre el salvament...", p. 258-260. El fet de dipositar l'arxiu parroquial a l'ajuntament explica que apareguin alguns documents d'origen eclesiàstic en el catàleg de l'arxiu municipal de la Selva (SORONELLES I MASDEU, Montserrat (a c.d.). *Catàleg de l'Arxiu Històric de la Selva del Camp. Fons municipal i fons de la Comuna del Camp*. Tarragona: Diputació, 1993). El net de Guitert i Fontserè, Joaquim Masdeu Guitert conserva encara al Mas Catalònia del passeig Puig i Ferrer de la Selva tot l'arxiu personal del seu avi amb l'epistolari complet.

123 Podem suposar que en aquells difícils temps en més d'un cementiri alguns nínxols mortuoris es convertirien en improvisats dipòsits documentals, mercès a l'acció de salvaguarda que alguns veïns no dubtarien a exercir en cada poble, malgrat l'efecte pernicios de la humitat en el material.

124 Guàrdia dels Prats: PUIG I TÀRRECH, Roser. “L’arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats, un fons fragmentat”. *Aplec 17*, del Centre d’Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 17 (1999) 137-150. Vallfogona: GRAU I PUJOL, Josep M.T. “El fons documental de la parròquia de Vallfogona de Riucorb (1491-1935)”. *La Segarra*, 232 (desembre de 1998) 27. El fons abasta 3’25 metres lineals. Pel que fa a Santa Coloma de Queralt, vegeu: PORTA BALANYÀ, Josep M. “Inventari del fons dels comtes de Santa Coloma de Queralt dipositat a l’Arxiu Històric Comarcal de Montblanc (Conca de Barberà)”. *Recull*, Associació Cultural Alt Gaià, 3 [1995] 205-235, i FONTANALS, Reis. “Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya”. A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 6*, (1995) 57-88, p. 73.

125 UDINA I MARTORELL, Federico. *Guia històrica y descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1986, p. 399-406.

126 GRAU I PUJOL, Josep M.T.; PUIG I TÀRRECH, Roser. *Lilla. Aproximació a la història d’un poble*. Lilla: Parròquia de Sant Joan Evangelista, 1996, p. 10-11.

127 CAPDEVILA, Mn. Sanç. *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà. Notes històriques*. Edició ampliada a c.d. Mn. Armand Puig i Tàrrac i Roser Puig i Tàrrach. Guimerà: Patronat de la Mare de Déu de la Bovera, 1986, p. 135 i 138.

128 Els treballs d’identificació d’arxius (municipals i parroquials) a la demarcació tarragonina es van efectuar el 1978 i redactar el 1979, a càrrec d’un equip encapçalat per Josefina Cubells i Llorens (directora de l’AHPT), que es composava de: Sabí Peris Serradel (ACR), Montserrat Santmartí i Roset (URVT), Josep Torné i Cubells, Montserrat Torné i Cubells i Carme Castell Monfort. Hi ha una còpia dipositada a l’AHT.

129 La destrucció de l’església parroquial el 1936 és ratificada a: *Recull de Notes Artístiques de Garcia*. Móra: s.i., 1981, p. 2 i 31.

130 Cal tenir en compte que les poblacions més grans tenien més d’una parròquia: Tarragona (4), Reus (4), Valls (3), Cambrils i Montblanc (2), etc. L’arxidiòcesi consta actualment (any 2000) de 179 parròquies, 21 a les Garrigues i a l’Urgell (fóra de la demarcació civil), 38 a l’arxiprestat de la Conca, 33 al de l’Alt Camp, 17 al del Baix Penedès, 14 al del Priorat i 31 als de Reus i Baix Camp.

131 Les dades les extreiem d’una enquesta publicada el 1942 que J.M.Marquès ens ha facilitat molt amablement. Una alte bona eina de referència per escatir la qüestió al bisbat gironí és a través dels instruments de descripció publicats. Vegeu BUSQUETS, Joan – NADAL, Joaquim. *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines: inventari dels arxius parroquials de la diòcesi*. Girona : Ajuntament / Bisbat, 1975. A tall de mostra i d’acord amb l’any d’inici dels registres de baptismes de la diòcesi, podem aventurar els conflictes que més els van afectar. Un 23% s’inicien en el segle XX, un 17’5 % ho fa en el segle XIX, un 11’5 % en el XVIII, un 16 % en el XVII, i només una tercera part (el 32 %) s’inicien gairebé des del Concili

Vaticà, en el XVI. Es podrien fer iguals constatacions al Baix Llobregat: MARTÍ I BONET, JOSEPM. *et alii*. “Els arxius històrics parroquials del Baix Llobregat”. A: *XXV Assemblea Intercomarcal d’Estudiosos*. El Prat de Llobregat: **, 1985, **-*; GUAL, F.Xavier – MILLÀS, Carles. “Els arxius parroquials de l’edat moderna al Baix Llobregat”. A: *Ires. Jornades d’estudi del Patrimoni del Baix Llobregat*. Cornellà de Llobregat: Ajuntament, 2000, 31-92.

132 MAYANS I PLUJÀ, Antoni. *Els arxius parroquials, municipals i notariais de la Garrotxa. Una aproximació*. Olot: Ajuntament / Diputació de Girona, 1987, p. 62.

133 BOG, núm. 222, de 09-08-1936.

134 DURAN I SANPERE, Agustí. *Barcelona i la seva Història. L’art i la cultura*. III. Barcelona: Ajuntament, 1975, p. 633; i ZAMORA, J.E. “El salvament dels arxius catalans...”, p. 134-138.

135 BATLLE HUGUET, Pedro. *Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artística en Tarragona durante los años 1936-1939*. Poblet: ****, 1942, p. 45.

136 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p. **.

137 CASES I LOSCOS, Lluïsa. *Catàleg dels protocols notariais de Lleida*. Barcelona: Fundació Noguera, 1983 (Inventaris dels Arxius Notariais de Catalunya, 2), p. 9-15.

138 Agraïm aquesta notícia a les informacions facilitades per Salvador Cardús i Florensa, a través de l’arxiver comarcal Pere Puig.

139 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*

140 De la majoria d’aquestes notaries, hi ha lligalls esparsos dipositats a l’AHT. Hi ha una vintena de manuals de Cornudella del Montsant (1834-1843), tres capses de Tivissa (1722-1750), 24 d’Ulldemolins procedents de la notaria de Montblanc i 229 de Riudoms (1574-1874). D’aquesta última notaria, hi ha protocols posteriors a l’ACR. Els corresponents a Falset estan repartits entre l’AHT, l’Arxiu Capítular de Tortosa (38 manuals –1681-1714-), l’ACV (4 manuals) i l’Arxiu Comarcal de Sort (1).

141 PUIG, R. *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa...*, p. 17; RAMON, S.; FUENTES, M.M. *Inventari dels protocols notariais de l’Arxiu Històric Arxidiocesà...*. La concentració d’arxius parroquials ordenada pel cardenal Vidal i Barrquer els anys vint fou providencial per a la comarca.

142 Vegeu, GÜELL, Manel. “La dispersió de documentació notarial a Tarragona a través d’un document de principis del segle XVIII”. A: *Actes del II Congrés d’Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera, 2000, ***-***.

143 El que se n’ha tret al final és el mateix que dels fons catalans de Salamanca reclamats a l’Estat

espanyol, res més que una simple còpia de microfilm.

144 L'AHT custodia 16 capsos amb manuals de Batea (1680-1777), i 15 més amb manuals de Xerta (1738-1753). A l'Arxiu Capitular de Tortosa hi ha un manual de Bot (1624-1625) i un altre d'Horta de Sant Joan (1584). Finalment, a l'Arxiu Històric de Lleida es conserva un manual de Flix (1767-1768).

145 Aquesta informació ens ha estat facilitada per l'arxiver puigcerdanès Sebastià Bosom. La Cerdanya va veure destruïts la major part d'arxius parroquials i algun de municipal, durant la guerra civil.

146 LOPEZ, M. I TATJER, M. *Inventari dels oficis i comptadories d'hipoteques de Catalunya...*, p. ***.

147 Sobre aquest fons en concret, vegeu-ne més informació a FACI, P. «Arxiu Històric de Lleida...», p. 83-84.

148 ZAMORA, J.E. "El salvament dels arxius...", p. 116 i 134-138.

149 Actualment es conserven al Museu del VÍ de Vilafranca.

150 Llevat del de Besalú, iniciat el 1768 i amb uns 200 volums, que va passar a l'arxiu municipal d'Olot. MAYANS PLUJÀ, Antoni. "Arxiu Històric-Comarcal d'Olot". A: *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, 2. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987, ***-***, p. 183.

151 PONS I GURI, J.M. i PALOU I MIQUEL, Hug. *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*. Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 14), 3.

152 COLL, Severo. "Com Marí Torrents va salvar el Registre civil de la crema". *Diari de Vilanova* (25-10-1996) 25.

153 Informació facilitada oralment per la barcelonina Lluïsa Rodríguez.

154 FACI, P. "Arxiu Històric de Lleida...", p. 83-84

155 AHT, *Fons Castellarnau*, sign. 394.

156 ZAMORA, J.E. "El salvament dels arxius catalans...", p. 115-116.

157 AHT, *Fons d'Hisenda*.

158 Cas del què quedava de les actes del gremi de forners de Tarragona (s. XIV), al qual pertanyia, en el segle XIX, Sebastià Serrahima Monguió. Els seus besnéts són els actuals propietaris dels documents (abans de la guerra, tot un fons), que per altra banda ja ha estat transcrit i estudiat. CORTIELLA I ÓDENA, Joan. *El Gremi dels forners de Tarragona. Textos de la*

Confraria de Nostra Senyora del Candeler i Sant Simeó. Segles XVI-XVIII. Barcelona: Montagud, 1987.

159 AHT, *Fons d'Hisenda*, regs. 1591-1592.

160 CERDÁ, J. *Los archivos municipales...*, p. 44-45.

161 El cas de Polònia, com un dels països més castigats en el conflicte europeu, a BIERNAT, Andrej. "The destruction and reconstruction of archives: the case of Poland". *Archivum*, XLII (1996) 147-155.

162 Això, els que no van ser sistemàticament saquejats, tant per alemanys com per rusos. Vegeu GRIMSTED, Patricia Kennedy. "Displaced archives on the Eastern Front: restitutions problems from World War II and its aftermath". *Janus*, vol. 2 (1996) 42-77.

163 Pel cas de Croàcia, vegeu KOLANOVIC, Josip. « Archives en temps de guerre: l'experience de la Croatie ». *Archivum*, XLII (1996) 173-180.

RESUM:

La pèrdua d'arxius i de fons documentals ha estat una constant al llarg de la història, per molt diverses causes: guerres, robatoris, accidents, descurança, etc.

L'evolució política i social de la humanitat ha estat en ocasions convulsa i tràgica. En nombrosos i intermitents períodes la societat catalana ha estat sotregada per conflictes violents de divers origen i naturalesa, però amb idèntics efectes devastadors, no únicament pel que fa a la vida humana. Aquests efectes s'han mostrat greument perjudicials envers el patrimoni documental del nostre país, que ha vist minvar aquesta part indestruïble del seu passat cultural d'una manera considerable. Juntament amb els exemples de pèrdues o danys en arxius, rastrejats bibliogràficament, es pot assajar també, a través de dades d'arxiu inèdites, l'aproximació d'un percentatge dels arxius afectats i de les pèrdues documentals ocasionades durant l'últim gran conflicte, la guerra civil espanyola.

Treball publicat a la revista LLIGALL (Barcelona) 18 (2001) pàgs 65-120